

Araştırma Makalesi

XVI. Yüzyılda Osmanlı Yönetim Zihniyetine Diyalektik Yaklaşım

Savaş Yılmaz*

(ORCID ID: 0000-0002-6979-6495)

Makale Gönderim Tarihi
26.01.2023

Makale Kabul Tarihi
04.03.2023

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Yılmaz, S., "XVI. Yüzyılda Osmanlı Yönetim Zihniyetine Diyalektik Yaklaşım", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8/1 (Mart 2023): 987-1024.

APA: Yılmaz, S. (2023). XVI. Yüzyılda Osmanlı Yönetim Zihniyetine Diyalektik Yaklaşım. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (1) , 987-1024.

Öz

Osmanlıların yönetim zihniyetinin yöneticiler ile tebaa üzerinde müsbet ya da menfi etkileri olmuştı. Padişahların yönetim zihniyeti; devletin ikbalinde, değişim, gelişim ile çözülüp bozulmasında başat rol oynamıştı. Yönetim sisteminin; bilgi, adalet, basiret, kabiliyet ile zamana ve ihtiyaçlara göre yönetilmesi gerekmekteydi. Kalem, kılıç ve siyasete hâkimiyette iradenin yanı sıra iyi bir eğitimden geçilmesi elzemdi. Beylikten devletleşme ile imparatorluktan XVI. yüzyılın sonuna kadar ki süreçte özellikle padişahların yönetim zihniyetleri, devletin ikbali ve muktedirliği ile zafiyetinde kendini göstermişti. Bu bağlamda XVI. yüzyılın ikinci yarısında yönetim zihniyetindeki buhranın membaı; dönemin sorunlarının, mazinin yönetim zihniyetinde aranmasından kaynaklanmıştı. Özellikle Kanunî'nin haleflerinin yönetim erkinde istenilen seviyede olmayışı bu buhranı daha da körüklemişti. Ayrıca yönetimde; rüşvet, suistimal, hizipleşme gibi menfur bidatların yaygınlaşması, yeniliklerin bir an önce yapılmasını gerektirmekteydi. Ancak yenilikten ziyade mazideki güce kavuşma iştiağı yeniliklere ket vurmuştu. Sorunlar karşısında basmakalıp metotlarla hareket edilmesi, bürokratların genelinin liyakatsızlığı ve kanunsuzluğu, enderun ile medreselerin reformist bir zihniyetle yapılandırılmayışı, liyakatli insan gücünün yetiştirilemeyişi vs. zihniyetin

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye, syilmaz3840@hotmail.com.
PhD., Ministry of National Education, Republic of Türkiye.

yetersizliğini göstermekteydi. Bu döneme dair çalışmaların yeterince olmayışı, makalenin hazırlanmasında etkili olmuştur. Kronikler araştırmada asıl kaynak olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Padişah, Bürokrasi, Yönetim zihniyeti, Avrupa Kıtası, Bilim.

Dialectic Approach to Ottoman Government Mentality in the 16th Century

Abstract

Ottoman government mind-set had favorable and unfavorable effects on the administrators and citizens. The sultans' government mind-set had played a dominant role in the state's prosperity, change, disintegration, and dissolution. Government systems had to be oriented according to the knowledge, justice, foresight, competence, time, and requirements. For sovereignty in pen, sword, and politics, a well-rounded education, as well as a strong will, was essential. From principality to statehood, from empire to XVI. in the process until the end century, especially the management mentality of the sultans showed itself in the prosperity, power and weakness of the state. In this context the crisis in the government mind-set in the second half of the 16th century resulted from seeking the problems of that time in the earlier government mind-set. In particular, the fact that Suleiman's successors were not at the desired level in the administration had further aggravated this crisis. Moreover abominable innovations such as bribery, abuse, and schism becoming prevalent in the government required that novelties be introduced immediately. However, the desire to regain the power in the past, rather than innovations, had impeded the novelties. Acting with banal methods in the face of problems, inefficiency and illegality of the bureaucrats, in general, the Ottoman palace and madrasa not being structured with a reformist mind-set, failure to produce efficient manpower, etc. was indicative of the inadequacy of the mind-set. The scarcity of the studies on this period played an important role in producing this article. Chronicles have been used as the main source in this study.

Keywords: Sultan, Bureaucracy, Government mind-set, Continent of Europe, Science.

Giriş

Devlet ve yönetim kavramları, birbirinin aynısıymış gibi algılsa da aslında siyasî bir yapı olan devlet; yönetimin şekillenmesinde, müesseselerin oluşumu ile idarî kadroların atama, terfi, azillerin belirlenmesinde, kurucu liderin zihniyetinde, bütün unsurları; millet, toprak, bayrak, örf, töre, kültürel yapıları ile beliren bir mekanizmadır. Bütün bu değerler, kurucu iradenin; padişah, bey vs, gücünü ve

otoritesini göstermektedir.¹ İşte bu mekanizmanın ideolojisini belirleyip karar veren iradeye yönetici ve onun fikri yapısının tezahürüne de yönetim anlayışı denilmektedir. Yönetim zihniyetinin ise kurumsal yapı üzerinde belirmesinde; idarecilerin ileri görüşlülüğü, kabiliyeti ile tecrübelerinin vs. yanı sıra siyasî yapı da belirleyici olmaktadır.²

Kınalızade, devlet ve siyaset ikilisinin birbirini bütünler olduğunu, devletin hükümdar ve mülk ile hükümdarın ise siyaset, siyasetin de akıl ve basiretle muktedir olduğunu belirtmektedir.³ Siyasal yapıyı bünyesinde ihtiva eden devletin varlığı; sosyal adalet ile halkın can, mal ve namus güvenliğinin sağlanmasında, dâhilî ve harici tehdit ve saldırılara karşı korunmasında vs. elzemdi. Milletın ikbalinde devlet yöneticilerinin; liyakatli, adaletli, kanun ve törelere bağlı olup hakkı öncelermeleri gerekmektedir. Burada devlet ile milletin huzur ve güven içerisinde varlıklarını sürdürmelerinde yöneticilerin yukarıda sayılan üstün vasıflara sahip olmaları anlaşılmalıdır. Yöneticilerin bu üstün vasıflarının icraata dönüşmesinde ülke geneline yayılmış idarî yapıya ve bu idarî yapının da otoritesi gerekmektedir. Milletlerin tarih sahnesinde varlıklarını sürdürmelerinde ise teşkilatlı bir yönetim ağına yani devlete ihtiyaç duyulmuştu. Bu hususta Şentürk, son birkaç yüzyıla kadar devletin oluşumu ile işleyişinde; *“kanun, yönetmelik gibi dokümanlar ve işleyişin sürekliliğini sağlayan mekanizmalar bulunmamaktadır...”*⁴, diyerek tarih boyunca kurumsal yapıları ile kanunlara sahip devletlerin varlığını görmezden gelmektedir. Türklerde devletin, yönetim politikalarının belirlendiği; siyasi, sosyo-ekonomik, askerî ile kültürel bağlamda meselelerin belirlenerek çözüme kavuşturulduğu meclisleri; toy, kengeş, ternek ile kurultayın⁵ tarihsel öneminin kavramadığı görülmektedir. Nizamül'l-Mülk, devlet başkanının görevleri arasında: *“...memlekete sağlamlık kazandıracak kanunları uygular. Herkesin derece ve rütbesini göz önünde bulundurarak değerli olanları makamlarına getirirken, daha az değerli olanlara işten el çektirip, kendi iş ve sanatına gönderir.”*⁶

¹ Halil İnalçık, İnalçık, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet, İstanbul 2005, s. 14.

² Kamil Kaya, Meryem Tuna Uysal, Yöneticilerde Yönetim Zihniyetinin Eyleme Dönüşmesi, Sosyoloji Konferansları-Istanbul Journal of Sociological Studies No: 56, (2017-2), ss. 97-115, s. 97.

³ Kınalızade Ali Efendi. İdeal Devlet, İdeal Hükümet, İdeal Cemiyet, haz. Fahri Unan, Ankara 2004, s. 233.

⁴ Hulusi Şentürk, Devlet, İstanbul 2020, s. 221.

⁵ Türk Tarihi ve Kültürü Üzerine Yeni Araştırmalar, haz. Selcen Koca ve İsmail Karakoç, C. I., Ankara, 2021, s. 218.

⁶ Nizamül'l-Mülk, Siyasetname, Ankara 2009, s. 166.

diyerek Türk medeniyet tarihinde devletin işleyişi hakkında bilgi vermektedir. Erken dönemde Osmanlı Devleti'nin işleyişinde başta Fatih'in ismiyle müsemma kanunnâmesinin⁷ yanı sıra Kanunî'nin kanunnâmesinde⁸ de devlet kurumlarının oluşumu ve işleyişi hakkında malumatın olması da Şentürk'ün son birkaç yüzyılda devletin kanun ve yönetmeliklere sahip olmadığı iddiasını çürütmektedir.

Osmanlılar, beylik ile devletleşme dönemlerinde etkileşimde buldukları Avrupalı devletler ile gayr-i müslimlerden, devlet işlerinin görülmesinde yararlanmışlardı. Savaş alanlarının en güçlü ateşli silahları arasında yer alan topların dökülmesinde, gayr-i müslimlerin bilgi ve becerilerinden istifade etmişlerdi. Yeni bir çağın başlanmasında bilgi ve tecrübesinde yararlanan top döküm ustası Urban'ın,⁹ milliyet ve dinine bakılmaksızın istihdam edilmesi Fatih'in şahsında XV. yüzyılda Osmanlılar'ın yönetim zihniyetinin dış unsurlara; bilim ve bilim adamlarına açık olduğunu göstermektedir. Yenilikçi bir zihniyetin değerlerini taşıyan Fatih, amacına ulaşmada dış faktörleri de değerlendirmişti.

Osmanlılar'ın; olgunluk çağının ardında (XVI. yüzyılın ikinci yarısı) yönetim zihniyetinde görülen değişikliklerin yanı sıra değişen dünya düzenine ayak uyduramamalarında, imparatorluk olmanın vermiş olduğu öz güven ile çağdaşı devletlerin kendi güç ve kudretlerinde devletlerin/devletin olmadıkları anlayışının benimsenmesi, yönetimde içe kapanmalarına neden olmuştu. Osmanlı merkezi yönetiminde böyle bir algının oluşmasına rağmen XVI. yüzyılın ikinci yarısında; idarî, siyasî, sosyo-ekonomik buhranlar ile askerî alanda bozulma ve çözümler görülmeğe başlanmıştı.¹⁰ Bu bozulmaların, çözüm yolu olarak mazinin yönetim anlayışına dönülmesi düşünülmüştü. Bu anlayış Nâima'nın; "Hiçbir devletin hali bir kararda devam etmez, her an muhtelif şekiller alır. Bir asrın ahvali diğer asra uymaz. Devlet adamları da buldukları zamanın icaplarına göre hareket ederler."¹¹ Anlayışı ile de bağdaşmamaktaydı. Yönetim zihniyetindeki tekdüzeliğin; merkezi yönetimden taşra

⁷ Seyit Ali, Kahraman, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Fatih Sultan Mehmed, İstanbul 2020, s. 22.

⁸ Albert Howe, Lybyer, Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi, çev. Seçkin Cılızoğlu, İstanbul, 2011, s. 172.

⁹ Salim Aydın, Osmanlı Biliminin Öncüleri, İstanbul 2016, s. 27.

¹⁰ Osmanlı Modernleşmesi Reform Çağında Çözüm Arayışları, editör: Ahmet Dönmez, İstanbul 2019, s. 13.

¹¹ Nâima, Tarih-i Nâima, çev. Zuhuri Danişman, İstanbul 1967, s. 34.

yönetimine kadar sirayet etmesi, kılıç gücüne dayalı genişleme ve ilerlemenin kesintiye uğraması gibi olumsuzluklar; Osmanlı'da, cüzî olarak durağanlaşmanın nedenlerinin araştırılmasını gerektirmişti. Sorunların çözümünde çağın gereklerine göre hareket edilememesi; “*hastalığın doğru teşhisinde*” yetersiz kalındığını göstermekteydi. Bu durumun nedenleri arasında; yöneticilerin yeniliklere açık olmaması, devletin bürokrat ihtiyacının karşılandığı enderunun çağın gereklerine göre yapılandırılmaması ile kamu düzeninin bozulmasında etkili olan bidatların; rüşvet, iltimas, kan bağ vs. merkez ve taşra yöneticileri arasında yaygınlaşması gösterilebilir.

Osmanoğulları'nın Yönetim Zihniyeti

Osmanlı Devleti; Selçuklular, İlhanlılar ile Memlûkluların idarî, adlî ve askerî yapıları üzerine¹² büyük bir medeniyetin mirasına sahiplenerek kurulup inkişaf etmişti. Bu yönüyle Osmanlı yönetim anlayışı; Türk devlet teşkilatı ile yakınoğu devlet yapısı üzerine kurulmuştu.¹³ Osmanlı yönetim zihniyetinin oluşmasında üç ana unsurun: 1. İslam Dininin gerekleri 2. Türk-Moğol Devlet geleneği 3. Konstantinopolis'in fethiyle Fatih'in kendini “Kayser” statüsünde görmesi ve bu geleneğin haleflerince kabul edilmesinin etkileri görülmektedir.¹⁴ Böyle bir yönetim yapısında yer alabilmenin ön koşulu ise İslam Dini ile hanedana bağlılık gerekmektedir.¹⁵

Siyasî irade (padişah) üzerinde ulemanın nüfuzu her dönem etkili olduğundan, devletin siyasî yapısının oluşumunda ilmiye sınıfındakilerin düşüncelerine önem verilmişti.¹⁶ Padişahların örfî yetkilerinin dahi kullanımında ulemanın kontrolcü bir vasıfta bulunması, din ve devlet arasındaki bağı göstermesi bakımından da önemliydi. XVI. yüzyılın önemli din adamlarından Şeyhülislam Ebüsuud Efendinin, vergi sisteminde yer alan “*Resm-i hıncırın*” dinen caiz olmadığını belirten fetvası buna örnek gösterilebilir.¹⁷ Padişahın örfî yetkileri üzerinde nüfuzu iyice artan ulemanın, kanun ve idarî işlerle ilgili yönetmeliklerde görüş bildirmesi

¹² Mehmed Fuad Köprülü, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, İstanbul 2019, s. 162.

¹³ Mehmed Öz, Osmanlı Tarihi Üzerine I Kuruluş, Kimlik ve Siyasî Düşünce, Ankara 2019, s. 164.

¹⁴ Halil İnalçık, Osmanlı ve Avrupa Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri, İstanbul 2021, s. 12.

¹⁵ İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul 2018, s. 61.

¹⁶ Gürsoy Akça, Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İktidar, Konya 2010, s. 149.

¹⁷ Mehmed, İpsirli, Osmanlı İlimiyesi, İstanbul 2021, s. 234.

siyasî iradenin kararları üzerinde bağlayıcı olmuştu.¹⁸ Bu yönüyle yönetim zihniyetinin politik değerlerinin oluşumunda, din eksenli bir zihniyet oluşmuştu. Her ne kadar padişahlar, örfî yetkilerle donatılmış olsalarda İslam Dini, devletin işleyişinde ve devlet politikasının oluşumunda su götürmez bir güce sahipti. Böyle güç dengesi mecrasında padişahlar otoritelerini güçlü bir orduyla sağlamışlardı.¹⁹ Ordunun en gözde neferleri zamanla yönetime kimin geçeceği hususundaki kanaatlerini destekledikleri şehzadeleri belirterek göstermişlerdi. Şehzade Selim'in tahta çıkmasında doğrudan etkili olmuşlardı. Devlet ricali şehzade Ahmet taraftarı²⁰ olsa da kılıcın gücü siyaset üzerine hâkim olmuştu. Burada sarayın güç merkezlerinden biri olarak yeniçeriler ön plana çıkmış, daha sonra da bunlar, palazlanıp siyasî irade ile devlet ricali üzerine baskı yapmışlardı. Bu süreci hızlandıran Hürrem Sultanın, siyasî işlerde etkinliğini sürdürebilmesi için yeniçerilerin gücünden yararlanması, "Saray-Ocak" işbirliğinin yönetime hâkim olmasına neden olmuştu.²¹ Artık sarayın güç odakları arasına sivil bürokrasinin yanı sıra askerî bürokraside dâhildi. Bu güç sarmalı bağlamında merkezi yönetimin, idarî tasarrufunun (yönetim zihniyeti) dinamik ve güçlü olması ne kadar beklenebilirdi? Padişah, devlet çarkının işleyişi ile yönetim zihniyetinin ülkenin dört bir tarafına hâkim olması için sadece kanunnâme ve adaletnâmelerle mi yetinecekti? İşte Osmanlı yönetim zihniyetini sadece bir anlayışa bağlayıp izah etmenin pek kolay olmadığı görülmektedir. Böyle çetrefilli bir konunun izahında, yönetimin kodlarının tespiti ile takip edilen metodun tahlili gerekmektedir. Burada geniş bir coğrafyada siyasî iktidarını sürdüren Osmanlılar'ın yönetim zihniyetinin doğuşu, gelişimi, olgunluk çağı ile bu zihniyetin kendini yenilemeşişinin dönemsel aşamaları oldukça önemlidir.

Osmanlılar'ın yönetim zihniyetinin belirmesinde; patrimonyal bir idarî yapılanmanın benimsenmesi de etkiliydi. Bu nedenle ülkedeki maddi ve manevi değerler üzerinde doğrudan söz sahibi kurucu liderdi. Devlet kapısındakilerin görevlerini idame ettirmelerinde; kurucu lidere sadakat ile bire bir ilişkileri belirleyiciydi.²² Kurucu bir kadronun; Osmanlı

¹⁸ Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ekonomik ve Sosyal Tarihi, (1300-1600), çev. Halil Berktaş, İstanbul, 2000, s. 59.

¹⁹ Lybyer, a.g.e., s. 162.

²⁰ Ziya Şakir, Osmanlı İmparatorluğu'nda Maktül Vezirler, İstanbul 2020, s. 30.

²¹ Halil İnalçık, Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı Devlet, Kanun, Diploması, İstanbul 2011, s. 118.

²² Yılmaz Yıldırım, Osmanlı Modernleşmesi ve Sivil Toplum, İstanbul 2017, s. 114.

hanedanının, idaresindeki yönetim sistemi içten dışa doğru genişleyerek idarî kadroları ihdas etmişti. Böyle bir devlet düzeninde; yetki ve sorumlulukları padişahın iradesine bağlı taşra idarecilerinin yönetim zihniyetinde; şer'î ve örfî kurallara uymaktan başka bir şey de beklenemezdi. Taşra idaresinde birinci derecede sorumlu beylerbeylerinin taşrada yetkilerinin sınırsız olmadığı; bunların, oto kontrolleri merkezî yönetimin atadığı defterdar ile kadı sağlamaktaydı. Beylerbeyi bir alt derece ve unvandaki sancakbeyini dahi atayamazdı. Taşranın sorunlarının görüşülmesi bağlamında divan kararlar ancak burada esaslı kararlar alamazlardı. Sorunların nihaî karara bağlanacağı makam Divân-ı hümâyûn olduğundan en ufak sorunların çözümünde dahi divanın kapısı aşındırılırdı. Bu durum divanın iş yükünü artırmakta olup sorunların çözümünü geciktirmekteydi. Beylerbeyi divanın işlevselliğinin olmadığı hususunda 1573 yılında Budun Beylerbeyinin divana gönderdiği mektuba verilen cevapta; divanda oturma düzeninin kanûn-ı kadim üzere olması gerektiğinin belirtilmesi oldukça manidardır. Budun Beylerbeyi Mustafa Paşa yedi yıldır görevli olmasına rağmen divanda kimin nasıl oturacağı hakkında kanaat dahi belirtemiyordu.²³ Osmanlı yönetim yapısının aşırı derece merkezileşmesi ile Osmanlı taşra yöneticilerinin zihniyetinde mevcut durumun korunması, kanun ve deftere göre devlet işlerinin sürdürülmesi gibi alışılmış kalıpların bulunması, bürokrasinin dogmalardan kurtulup yenilikçi bir ruhla hareket etmemesinin gerekçesini oluşturmaktaydı.

Tımar sistemi ile organize olan²⁴ Divân-ı hümâyûn ile siyasî yapısını oluşturan devletin asıl gücünü adalet mefkûresinin (bey-padişah) içselleştirilmesi ile tebaa arasında can, mal ve ırz güvencesinin sağlanması oluşturmaktaydı. Adaleti yönetimlerinin miftahı olarak gören Osmanlılar'ın, yayılma sahalarında fazla direniş görmemelerinde de bu anlayış etkiliydi. Askerî güçle fethedilen yerlerin gayr-i müslim halkı, Osmanlı yönetiminde hoşnut olmuşlardı. Bunda vergilerine binaen; can, mal ve ırz güvenliklerinin sağlanması ile yönetim zihniyeti etkili olmuştu.²⁵ Ayrıca dini inanışlara saygılı olunması, büyük bir medeniyetin

²³ Káldy Nagy, XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Merkezî Yönetimin Başlıca Sorunları, Tarih Araştırmaları Dergisi, S. 12, 1969, ss. 49-55, s. 54-55.

²⁴ Norman Itzkowitz, Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmi Gelenek, çev. Akın Öge, İstanbul 2019, s. 23.

²⁵ Bilal Eryılmaz, Osmanlı'da Birlikte Yaşama Politikası, İstanbul 2019, s. 36.

yapı harcını oluşturan en büyük değerler arasındaydı.²⁶ Osmanlı'da, bey ile devlet kapısındakilerin yetkilerini kötüye kullanmamaları, adaletle hükmetmeleri gerekmektedir. Bu anlayış Kutadgu Bilig'de: *"Beyliğin temeli adalettir."* ve *"Hükümdar (Kün-togdı) doğrudan doğruya kanundur."*²⁷ belirtilerek hükümdar; adalet ve kanunla bağdaştırılmıştı.

Adil yönetimi şiar edinen Osman Bey, tebaa arasındaki sorunların çözümünde dine ve ırka bakmadan karar vermişti. Bilecik'te Germiyanogulları'ndan biri, gayr-ı müslim bir tüccarın bardağını parasını ödmeden almıştı. Gayr-i müslimin durumu, Osman Beye şikâyeti üzerine adam buldurularak ücreti alınmıştı. Osman Bey bu olayın ardından bir hüküm i'raz ederek Müslümanların, kesinlikle gayr-i müslimleri incitmemesini buyurmuştu.²⁸ Adaleti, yönetimi ile özdeşleştiren Osman Bey, fethedilen yere öncelikle kadı ile beyi atamıştı.²⁹ Bu atama yönetim zihniyetinin kendi içinde oto kontrol edildiğini ve devlet kapısındakilerin keyfi davranışlarına mani olunup adil yönetim anlayışının devlet yönetim politikasının esasını oluşturduğunu göstermektedir. Osmanlı yönetim zihniyetinde, "nizâm-ı âlem" adil yönetim ile sağlanabilir ülküsü hâkimdi. Bu husus hakkında Şeyhoğlu Mustafa: *"Padişahlık baki olur küfr ile-âdl olıcak ve illa baki olmaz iman ile zulm olıcak"* demektedir.³⁰ Osmanlılar, adil yönetim bağlamında erkân-ı erbaa (dört direk); ulema ve suleha, alperenler ve gaziler, tacirler ve esnaflar ile köylüler³¹ arasında güçlü bir tesianüdü sağlamayı amaçlamışlardı. Bu yönetim zihniyeti, sosyal huzur ve refahı da getirmişti. Osmanlı yönetim zihniyetinde adalet kadar önemli bir başka ilke ise emanetin ehline verilmesi şiarının benimsenmesiydi. Bu şiar, devletin gelişim ve yükselme dönemlerinde oldukça belirleyiciydi. Şer'i hükümleri yönetim yapısının asli unsuru haline getiren Osmanlılar; Hz. Muhammed'in, işin ehline verilmesi yönündeki: *"Dinî ve dünyevî işler ehliyesiz adamlara verildi mi kıyâmeti bekle"* hadisini pratikte uygulamaya çalışmışlardı.³²

²⁶ Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2006, s. 12-13.

²⁷ Kutadgu Bilig, b. 800, 819, 821.

²⁸ Remzi Özmen, Türk Devlet Felsefesi, İstanbul 2019, s. 84.

²⁹ Mevlânâ Mehmed Neşrî, Cihânnümâ (Osmanlı Tarihi 1288-1485), haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2008, s. 52.

³⁰ Şeyhoğlu Mustafa, Kenzül-Kübera ve Mehekkü'l-Ulemâ (İnceleme-Metin-İndeks), haz. Kemal Yavuz, Ankara 1991, s. 106-107.

³¹ Öz, Osmanlı Tarihi Üzerine I Kuruluş, Kimlik ve Siyasî Düşünce, s. 173.

³² Mehmed Niyazi, İslâm Devlet Felsefesi, Ankara 2018, s. 193.

Orhan Bey: “Palamizm” in kurucusu Gregory Palamas ile Osmanlı âlimlerinin fikri mülhazalarda bulunmasını sağlamıştı.³³ Orhan Bey; bilim adamlarının, Avrupa’daki gelişmeleri takip etmelerini isteyerek beyliğin en az kılıç kadar önemli olan akıl ve bilim üzerine inşa etmek istemişti. I. Murad ise devletin kurumsal yapısının oluşumuna önem vermiş, yeniçeri ocağını kurarak gaza ve cihad yolunda disiplinli bir ordu kurmuştu. Teşkilatçı kimliğinin yanı sıra er meydanlarının kahraman padişahı I. Murad’ın, Kosova Savaşı’nda şehit edilmesinin ardında tahta I. Bayezid geçmişti. Bu dönemde fetihler hızla devam ederek Anadolu’da Türk birliği sağlanmasına rağmen siyasî ve ahlaki bağlamda seleflerine nazaran bozulmalar görülmeye başlamıştı. Sadaret makamına atanan Ali Paşa, örfte ve törede olmayan uygulamalar ihdas etmiş, işret âlemleri Osmanlı sarayında görülür olmuştu. Hoca Saadettin: “Nefsini zapta malik olmayan helak olur. Böyle bir kimse için zabt-ı memalik mesleğine salık olmak müyesser değildir. Riyaset makamına geçecek kimse önce nefsinin islah etmelidir.” diyerek yönetimdeki bozuklukları tenkit etmişti.

Osmanlı Devleti’nin yönetim politikasının esasları arasında ilk defa II. Murad döneminde devşirme sistemi uygulanmıştı. Devşirilenler, sarayda görevlerine başlatılmadan önce iyi bir eğitim için enderûna kaydedilirlerdi. Enderunda 2 ile 7 yıl arasında iyi bir eğitim gördükten sonra kabiliyetleri belirlenirdi. 1537 yılında sarayda yaşları 8-12 arasında 7000 iç oğlanı bulunmaktaydı.³⁴ Devşirmeler, zekâ ve kabiliyetleriyle mütenasip bir şekilde devletin en yüksek makamına kadar çıkabilirlerdi.³⁵ Bu sistem Osmanlı yönetim zihniyetinin; liyakat, adalet ve sadakata göre oluşturulduğunu göstermektedir. Personel politikasında kuruluş yıllarından XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar geçerli olan bu (liyakat, adalet ve sadakat) zihniyet, devletin ikbalinde asıl gücü oluşturmuştu. Kanunî Sultan Süleyman döneminde başkentte bulunan (1555-1560) Seyyah Ogier Ghiselin, Osmanlı personel politikası hakkında: “Herkesin yaptığı işe uygun olarak tayin edildiği bir makamı var. Sultan, vazifeleri ve görülecek hizmetleri bizzat kendi dağıtıyor. Bunu yaparken o kimsenin servetini ve rütbesini önemsemiyor, namzet olanın şöhretini ve nüfuzunu düşünmüyor. Sadece meziyetlerini göz önüne alıyor. İşte böylece herkes layık olduğunun karşılığını görüyor ve makamlarda işlerin üstesinden gelebilecek kimselerle doluyor. Türk imparatorluğunda her insanın içinde doğduğu şartları değiştirme ve kaderini tayin etme imkânı var. Sultanın altındaki en yüksek mevkilere sahip

³³ Osmanlı Devleti’nde Padişah-Süfi İlişkileri, Editör: Ömer Yılmaz, Ankara 2019, s. 56.

³⁴ Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2006, s. 84.

³⁵ Bernard Lewis, Ortadoğu-iki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi, Ankara 2017, 164.

kimseler genelde sığırtaçların oğullarıdır.” Seyyah kendi ülkelerinde ise “Türkler arasında itibar, hizmet ve idarî mevkiler, kabiliyet ve faziletin mükâfatı oluyor. Kişi tembel ve sahtekâr ise hiçbir zaman yükselmüyor. İşte Türkler bu nedenle neye teşebbüs etseler başarılı oluyorlar ve hükmeden bir ırk olarak hâkimiyetlerinin hudutlarını her gün genişletiyorlar. Bizim usullerimiz ise çok farklı. Bizde meziyete yer yoktur. Her şey doğuma dayanır ve yüksek mevkilerin yolunu açan sadece soylu olmaktır”³⁶ diyerek Osmanlı'nın yönetim zihniyeti ile çağdaşı Avrupalı devletlerin zihniyetini karşılaştırmış, Osmanlı'nın neden muktedir bir güç olduğunu belirtmişti. Kanunî; devlet yönetiminde, Fatih'in oluşturduğu kanunnâmesini günün şartlarına göre yeniden düzenleyerek adil yönetim anlayışını benimsemişti. Ayrıca kanunnâmenin hazırlanmasında dönemin ilim adamlarının düşüncelerinden yararlanmıştı.³⁷ Padişahın zamanın ruhuna uygun bir şekilde kanunnâme hazırlatıp dönemin ulemasından da faydalanması onun, yönetimde kolektif akli yani devlet aklını daha etkili kullandığını göstermektedir. Bu anlayışın zamanla tersine dönmesi, Osmanlı'daki kaosun membaini oluşturmuştu. XVI. yüzyılın ikinci yarısında kanûn-ı kadîmin çözülüp bozulmasına bağlı olarak mansıpların liyakat ehline verilmeyişi, adaletin dumura uğratılması, rüşvet ve haksızlıkların çoğalması³⁸ gibi gelişmeler, Osmanlı yönetim zihniyetinde yaşanan kargaşa ve bunalımın nedenleri arasındaydı. Bu döneme kadar yönetim yapısının güçlü olması tebaa-devlet bağlamında kayda değer ciddi sorunların yaşanmamasında etkili olmuştu. Aynı dönemde Avrupa'daki gelişmeler; Amerika kıtasının keşfinin ardında değerli madenlerin Avrupa'ya akması, yöneticilerin liyakat ve ahlak sahibi olmayışları gibi olumsuzluklar sosyo-ekonomik nedenli (Celali isyanları) buhranların yaşanmasına yol açmıştı.³⁹ Osmanlı yönetim zihniyetinde beliren bidatlar, devletin işlerliğine ciddi tahribatlar yapmıştı. Bu yüzyılın sonlarında Osmanlı idarî yapısı hakkında Naimâ: “...Şer'i Muhammedî yerine getirilmiyor, zulüm ve bid'atlar arttı. Zapt-ü rabt kalmadı. Allah ve Resûlünün emri tutulmamakla hükkam emri dahi tutulmaz oldu.” ve “Zulüm uğursuzluğu şuna sebep olur ki serdâr olan akrabasını ve kendi adamlarını mevki ve tımar ve pek çok mal sahibi etmekle bunu görüp kanun şekline girmiştir. Meselâ; Ferhad Paşa Ağaları birkaç yılda ikişer, üçer yüz bin akçelik zemet sahibi olmadılar mı? ... Daha bunun gibi niceleri ... Ve düşün mahlûlleri

³⁶ Eryılmaz, a.g.e., s. 51-52.

³⁷ Pîr Mehmed Za'ifî, Gülşen-i Mülûk Hükümdarlar Bahçesi, haz. Vedat Ali Tok, İstanbul, 2013, s. 11-12.

³⁸ Ahmet Uğur, “Âsaf-nâme-i Vezir Lütfi Paşa”, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, C. IV, (1980), s. 245.

³⁹ Mustafa Cezar, Levendler, İstanbul, 1965, s. 72-73.

mahalline ve serhad ehline vermeyip nefsinı hıfz etmekle vakitlerini zayı eden devlet vükelâsına şer'an ne lazım gelir."⁴⁰ diyerek kuruluş felsefesinin değerlerinden ne kadar uzaklaştığını, usulsüzlük ve kanunsuzlukların bir tortu halinde devlet kurumlarını nasıl dejenere ettiğini belirtmişti.

Osmanlılar'ın köklü bir devlet kurmalarında ve devletin terakkisinde oldukça önemli bir yere sahip olan tımar sistemi ile devşirme sisteminin⁴¹ ıslah edilemeyişi Osmanlılar'ın idari alanda karşılaştıkları başka bir sorun haline gelmişti. Ayrıca yönetim anlayışının devletin menfaatlerinin korunması ilkesinden devlet kapısındakilerin menfaatine dönüşmesi; ictimai sorunların artmasına, idarecilerin rüşvetle iş görmelerine yol açmıştı. Merkezi yönetim yaşanan buhranın çözümünde teftiş mekanizmasına işlerlik kazandırarak bşşetmeye çalışmıştı.⁴² Aslında Osmanlı yönetim zihniyetinde yeniliğe gidilmesi gerekirken; suç bağlamında cezaî yaptırımlarla; azil, sürgün, müsadere, idam vs. ile hareket edilmesi, klasik metotlarla mevcut yapının sürdürülmesinden başka bir anlam taşımamaktaydı. Aynı dönemde Avrupalılar doğmaları yıkmaya başlayarak siyasî, sosyo-ekonomik gelişmelerin kapısını aralayıp ekonomik alanda Osmanlılara nazaran oldukça iyi bir duruma gelmişlerdi.⁴³ Bu durum onların yönetim zihniyetinde yaşadıkları inkılabın göstergesiydi. Osmanlı'da ise Fatih'in yenilikçi ve reformist ruhunun, XVI. yüzyılın ikinci yarısında gelenekçi bir anlayışa bürünmesi, başta kurumsal yapı ile ictimai sahadaki sorunların membainı oluşturmuştu.

Osmanlılarda Yönetim Zihniyetinin Kesit Aralıkları

Osman Beyden Fatihe Yönetim

İbn Haldun mukaddimesinde devletin geçirdiği hal ve devreleri kendi içerisinde birbiriyle tutarlı ve bağlantılı beş devrede oluştuğunu belirtmektedir. Bunlardan birincisi; padişahın kudretinin devlet aygıtıyla sağlandığını, bunun için fetihlere önem verilerek sınırların genişletilmesi için çalışıldığını, vergi toplanarak iktidarın güç ve imkânlarının genişletildiğini belirtmektedir. Ayrıca fetih ile toprak kazanılırken; eldeki

⁴⁰ Zeki Arslantürk, Yokuşun Başında Naîma'ya Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti, İstanbul, 2017, s. 147-148.

⁴¹ Nagy, a.g.m., s. 55

⁴² Savaş Yılmaz, Osmanlı Devletinde Bürokrasi ve Tebaa (Kuruluştan XVI. Yüzyıla Kadar), Ankara, 2021, s. 203-204-205.

⁴³ Mikail Acıpınar, Osmanlı İmparatorluğu ve Floransa Akdeniz'de Diplomasi, Ticaret ve Korsanlık 1453-1599, Ankara, 2016, s. 333.

sınırların korunmasında kollektif hareket edilmesi gerektiği, devleti meydana getiren paydaşların (aşiretler) fikirlerinin alınmasının bu aşamada oldukça önemli olduğunu da belirtmektedir.⁴⁴ Bu bağlamda Osman Bey'den, Fatih'e kadar olan dönemde yönetim zihniyetinde iki ayrı metot, tek gayeye matuf olacak şekilde uygulanmıştı. Bunlardan birincisi; aşiret beylerinin küstürülmemesi iken, ikincisi de I. Murad'ın merkezîyetçi devlet yapılanmasıydı. Aşiret beylerine fethettikleri yerlerin yönetimi; yarı otonom bir idarî anlayışla verilerek yumuşak güç modeli ile kontrol edilmişti. Köprülü; I. Murad'ın, merkezîyetçi yönetim anlayışı ile ilk defa devlet-i ebed müddet için kardeş katlini uyguladığını belirtmişti.⁴⁵ Böyle bir uygulama ile Osmanlı yönetim zihniyetinde iki başlılığa yer verilmediği anlaşılmaktadır.

Kuruluş döneminin üç padişahının teşkilatçı bir zihniyete sahip olması Osmanlılar'ın devletleşme sürecinde önemli bir stratejik hamleyi oluşturmuştu.⁴⁶ Aynı zamanda gaza politikası ile aşiret beyleri bir ülkü bağlamında yeni bir medeniyet yolunda güdülenmişti. Osman Bey'den, I. Murad'a kadar devlet idaresinde aşiretlerin gücü baskındı. Bu durum Osmanlı Devleti'nin aslî şeklini aldığı Fatih dönemine kadar sürmüştü.⁴⁷ Osmanlı yönetim anlayışı böylece akıl, strateji ve ülkü birliğine dayandırılmıştı.

Beylikten devletleşme sürecine gidilirken, Rumeli'deki fetihler tarih sahnesinde kalıcı olunduğunu da muştulamaktaydı. Osmanlılar'ın yönetimde uyguladıkları siyasî ve stratejik manevralar etkili olmaya başlamıştı. Cihad ve gaza ülküsü bağlamında yapılan fetihlerin; ülkenin imar ve bayındırlığına, ilmi sahada terakki ile tezyin edilmesine yönelik olması Osmanlı siyasî zihniyetinin mihenk taşıını oluşturmuştu. Osman Beyin fetih politikası yönetim zihniyetinin belirli bir plan mecrasında yol alındığını göstermekteydi. Bafeus savaşının kazanılmasıyla tarihi ipek yolunun denetimi Osmanlılar'a geçmişti. Beyliğin kök salmasında başat role sahip bu gelişme siyasî, sosyo-ekonomik ve kültürel değerler bölge halkı üzerinde etkili olunmasını sağlamıştı.⁴⁸ I. Murad, yönetimin ete kemiğe büründüğü müesseselerin kurulmasına önem vererek devlete

⁴⁴ Mukaddime, C. I, haz. Arslan Tekin, İstanbul, 2020, s. 378

⁴⁵ Köprülü, a.g.e., 159.

⁴⁶ Öz, Osmanlı Tarihi Üzerine I Kuruluş, Kimlik ve Siyasî Düşünce, s. 38.

⁴⁷ Ercilasun, a.g.e., s. 118.

⁴⁸ Bayrak, Osmanlı'nın Kökleri Osman Gazi, İstanbul, 2019, s. 257.

ivme ve güç kazandırmıştı.⁴⁹ Padişah bu yönüyle imparatorluğun ilk kurucusu olarak kabul edilmektedir. Müesseseleri ile güçlü bir devlet inşaa eden padişah, uluslararası ilişkilere de önem vermişti. Ragusa Cumhuriyeti ile ilk defa dış ticaret antlaşması yaparak⁵⁰ diplomasinin devlet yönetiminde ne kadar önemli olduğunu göstermişti.

Adil yönetim anlayışının ne kadar önemli olduğuna dair I. Bayezid döneminde yaşanan hadise oldukça manidardır. Ülke genelinde kadıların rüşvetle davalara bakıp karar vermeleri üzerine padişah kadıları teftiş ettirir. Görevini suistimal eden kadıları Yenişehir'e getirtip bir eve kapattırır. Evin etrafına odunlar yığılarak onlara ibretlik ceza vermek ister. Bunun üzerine Vezir-i azam Ali Paşa padişahı kararından vaz geçirmesi için padişahın maskarasına: Padişahı kararından vaz geçirirsen sana bin filori vereceğim der. Maskara Arap "Padişahım, İstanbul'a elçi olarak gönder der. Padişah orada ne yapacaksın" demesi üzerine tekfurdan keşişler isteyeceğim. Kadılar katledilince tebaanız arasında okuryazar yoktur. Kadıların katledilmesiyle keşişler, İncil'in hükümleri ile karar versinler der. Padişah, Ali Paşaya neden kadılar okuduklarıyla amel etmeyerek rüşvet ile karar verirler sorması üzerine "padişahım, maaşları azdır" der. Padişah, kadıların katledilmesini affeder ve resm akça ile gelirlerinin artırılmasına karar verir.⁵¹

Kuruluş döneminin ardından devletleşme sürecinin en önemli gelişmelerinden biri de fetret dönemi idi. Buhran ve bunalım yıllarında Şehzade Mehmed, kardeşlerini yenerek devletin siyasî bütünlüğünü yeniden sağladı. I. Mehmed yönetiminde soğukkanlı bir şekilde hareket ederek Ankara savaşının ardından kurulmuş beylikler üzerine sefere çıkmamış, Timur'un oğlu Şahruh'un gücünün kırılmasını beklemişti. Aynı zamanda sınır komşusu Bizans'a karşı da tedbirli davranmıştı. Padişah, iç isyanların sarmalındaki devlete yeniden bir dinamizm kazandırıp teşkilatlandırmak istemişti.⁵² Bu nedenle I. Mehmed'in yönetim zihniyeti bir durağanlıktan ziyade yeniden diriliş için akıllıca idarî kararların alındığı bir dönem olarak değerlendirilebilir. II. Murad döneminde ise fetihler ile devletin siyasî sınırları genişlemiş, Osmanlılar'ın himayesine geçen gayr-i

⁴⁹ Halil Cin, S. Gül Akyılmaz, Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni, Adana, 2000, s. 169.

⁵⁰ Gökbilgin, Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyet Tarihine Genel Bakış, İstanbul, 1977, s. 30.

⁵¹ Mevlânâ Mehmed Neşrî, Cihânnümâ (Osmanlı Tarihi 1288-1485), haz. Necdet Öztürk, İstanbul, 2008, s. 153-154.

⁵² Itzkowitz, a.g.e., 28.

müslimlere adil davranılmıştı. II. Murad dönemi hakkında bilgi veren Seyyah Tafur: “Türkler doğrulukla asil insanlardır”⁵³ diyerek Osmanlı yönetim zihniyetine değinmişti.

Fatih'ten Kanuniye Yönetim

İbn Haldun devletin bu döneminde padişahın yönetimde aşiretlerin gücünü kırarak mutlak iktidar ve gücünü artırdığını, devletleşme dönemindeki paydaşların yönetimden uzaklaştırdığını bunun için ise yeni pasif paydaşlar edindiğini, köleler ve cömertliği ile adamlar elde ederek sayılarını çoğalttığını belirtmektedir. Aslında bu dönem devletleşme dönemine nazaran daha çetrefilli idi.⁵⁴

II. Murad'ın ardından tahta geçen oğlu II. Mehmed, Anadolu'da dirlik ve düzeni sağlamak için sefere çıktı. Osmanlılar'ı en çok uğraştıran Karamanoğulları idi. Anadolu Beylerbeyi İsa Beyin basiretsizliğini gören II. Mehmed, onu azlederek yerine İshak Paşayı atadı. Karamanoğulları seferi dönüşünde yeniçeriler, sıraya geçerek padişahın bahşiş vermesini istediler. Padişah yapılan bu hadsizliğe ses çıkarmayarak on kese akçenin yeniçerilere dağıtılmasını buyurdu. Başkente varıldıktan sonra padişah, Yeniçeri Ağası Kurtçu Togan'ı, yeniçerilerin disiplinsizliği nedeniyle azledip yerine Mustafa Beyi atadı.⁵⁵ Fatih, yönetimde kararlı ve azimli olduğu gibi yerine ve zamanına göre hareket etmişti. Askerin disiplinsizliğine aman vermeyen padişah aynı zihniyeti yönetimde de göstermişti. Yönetimde tek yetkili olup emrine uymayanlara azilden, idama kadar çeşitli cezalar vermişti.⁵⁶

Fatih, Çandarlı Halil Paşayı idam ettirerek Osmanlı yönetim zihniyetinde seleflerine göre yol ayırımına girmişti. Mutlak güç ve iradesini artıran padişah yönetimde devşirmeleri etkili kılmıştı.⁵⁷ Mutlak otoritesi için devşirme sistemini yönetimin önemli unsurlarından biri haline getiren padişah, devlet kapısındakilerin atama, terfi ve azilleri ile devlet kapısındakilerin ne kadar maaş alacaklarını kurallara bağlamıştı.⁵⁸ Böylece yönetimde aristokrat bir zümrenin oluşmasına da mani olmuştu.⁵⁹ Kurumların oluşumunda da gücün tek bir merkezden

⁵³ Pero Tafur, Pero Tafur Seyahatnamesi, çev. Hakan Kılınc, İstanbul, 2016, s. 152.

⁵⁴ İbn Haldun, a.g.e., s. 379.

⁵⁵ Mevlânâ Mehmed Neşrî, a.g.e., s. 308-309.

⁵⁶ Şakir, a.g.e., s. 21.

⁵⁷ Arslantürk, a.g.e., s. 131.

⁵⁸ Nagy, a.g.m., s. 50.

⁵⁹ Yıldırım, a.g.e., s. 188.

toplanmasına rıza göstermemiştir. Onun bu arzusu Mehmed Paşa hasmı Molla Kastalânî'nin vezir olmaması için divanda dört vezirin yeterli olacağını, kazaskerlik makamının ikiye çıkarılmasını arz etmesiyle gerçekleşmişti.⁶⁰ Padişahın asıl amacı müesseseleri ile cihan devleti oluşturmaktı. O; amacını gerçekleştirmek için, sadece devşirmelerden değil ortak akıldan da (farklı milletler) faydalanıp onları, şahsına bağlamıştı.⁶¹ Bu idealini gerçekleştirmek için reformist bir zihniyet ile hareket ederek devleti “hukuksal ve ideolojik” bir kimliğe kavuşturmuştu. Böylece padişah “yasa ve kanun hükümdarı” vasfını kazanmıştı.⁶² Kritovulos, padişahın yenilikçi bir ruha sahip olduğunu, yönetimde gördüğü sorunlar ile askerî alandaki olumsuzlukları gidermeye çalıştığını belirtmektedir. Askeri teftiş ederek liyakatli ve kabiliyetli olanları terfi ettirerek onurlandırdığını, özlük hakları ile maddi durumlarında iyileştirmeler yaptığını, idarî alanda da yöneticilerin performansına göre düzenlemelere gittiğini, buldukları yerlerde başarılı olanları üst makamlara atadığını belirtmişti.⁶³ Padişah, kadim bir medeniyete başkentlik yapmış Konstantinopolis'i yani Osmanlılar'ın yeni başkenti İstanbul'u kültür ve medeniyet merkezi yapmak için “inşaat ustaları, bronz işçileri, ... saat üreticileri, heykeltıraşlar, ressamalar, kın üreticileri ...” getirtmişti. Bellini gibi tanınmış ressamın İstanbul'a gelmesiyle çok büyük çapta Avrupa tarzında sanat atölyesi kurulmuştu.⁶⁴ Fatih, İstanbul'un imar ve iskân faaliyetleriyle bir cazibe merkezi haline gelmesi için yenilikçi bir ruhla kararlar almıştı. Ayrıca Antik döneme ait eserleri elde etmeye çalışmıştı. Rönesans döneminin tanınmış filozof ve bilgini Georgios Amirutzes'i hizmetine alarak coğrafî çalışmalara öncülük eden Batlamyus'un Coğrafyasını yeniden düzenletip yeni bir dünya haritası çizdirmek istemiştir.⁶⁵ Fatih, İstanbul'a getirttiği sanatçı ve zanaatkârlara hamilik ederek uluslararası (İtalya) meydana gelen gelişmeleri yakında takip edip yeniliklere açık bir zihniyetle hareket etmişti.⁶⁶ Padişahın aldığı kararlar “Türk Rönesansı'nın” doğum sancıları olarak da değerlendirilebilir. Öyle ki bu husus hakkında Walter: “Osmanlı

⁶⁰ Şakir, a.g.e., s. 21.

⁶¹ Nicolae Jorga, Fatih Sultan Mehmed, (çev.: Nilüfer Epceli), İstanbul, 2016: 222.

⁶² Halil İnalçık, İnalçık, Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet, s. 32.

⁶³ Kritovulos, Kritovulos Tarihi (1451-1467), çev. Ari Çokona, İstanbul, 2020, s. 166.

⁶⁴ Rönesans ve Osmanlı Dünyası, Derleyenler: Anna Contadini, Claire Norton, çev.: Ebru Kılıç, İstanbul, 2015: 27.

⁶⁵ Contadini, Norton, a.g.e., s. 33.

⁶⁶ Walter G. Andrews, Bastırılmış Rönesans, çev.: Tansel Güney, Neşir heyeti: Halil İnalçık vd., Osmanlı Araştırmaları XXV, İstanbul, 2005, ss. 105-123, s. 117-118.

Rönesansı'nın herhangi bir yönde doğrudan etkilenmeyle ilişkisi olmayan nedenlerle İtalyan Rönesansı'na paralellik gösteren bir gelişme olduğunu düşünmek, daha doğru ve verimli olur.⁶⁷ demişti. Böylece Fatih'in zihniyetindeki yeniliklerin eyleme dönüşmesiyle Osmanlı Rönesansı filizlenmişti. Askerî alandaki başarılarını ilim ve sanat alanında gösteren Fatih'in, halefleri her ne kadar askerî sahada başarılı olsalarda, onun evrensel fikrî yapısını kavrayamadıkları için devletin kutlu yürüyüşünü sürdürmemişler sadece klasik metotlarla hareket etmişlerdi.

Fatih'ten sonra pâyitahta oğlu Bayezid geçti. Bayezid, bir dâhili sorunun uluslararası boyuta evrilmesi üzerine Cem vakası gerek Avrupa gerek Doğu'da askerî faaliyetleri sürdürmemişti. Tahta geçerken de babasının uygulamış olduğu politikalara son vereceği yönünde yeniçerilerle anlaşması, yönetim anlayışında daha ketum ve durağan hareket etmesini gerektirmişti. Aslında bir şehzadenin tahta çıkarken padişahın has kulları ile bazı konular hakkında anlaşması padişahın kudretinin sınırlandırılması anlamını da taşımaktaydı.⁶⁸ Böyle bir halet-i ruhiye içerisinde padişahın yönetimde kararlı davranması da beklenemezdi. Bu dönemde devlet ricali adalet yolunda ayrılmış, şahsi çıkar ve menfaatlerini her şeyin üstünde görür olmuşlardı. Bu durumun sürmesi için padişah üzerinde etkili olup oğlu Yavuz'a karşı kin ve nefretle hareket etmesini sağlamışlardı. Padişaha bağlı gibi görünerek devlet ve milletin bekasından ziyade kendi bekalarını düşünüp entrika peşinde koşmuşlardı.⁶⁹ Ayrıca bu dönemde yönetim zihniyetinde, derin sarsıntılara ve huzursuzluklara yol açacak bir uygulamaya geçilmişti. Devşirmelerin üst bürokraside yer almaları onları gururlandırıp kibirlendirmişti. Bu nedenle yargılanmaları hususunda farklı bir yönetime başvuruldu. Artık kadı mahkemelerinde (sivil mahkeme) değil doğrudan padişaha bağlı askerî mahkemelerde yargılanmalarına karar verildi. Bu ayrıcalıklı durumun; uzun bir aradan sonra, Kanunî döneminde de uygulanmaya başlanması, halk arasında genel bir hoşnutsuzluk oluşturdu.⁷⁰ II. Bayezid döneminde uygulanan ve daha sonra uygulamadan kaldırılan bu sisteme Kanunî'nin tevessül etmesi, bürokraside elit tabaka yaratma anlayışı olarak değerlendirilebilir. Halktan kopan bürokratik yapı ve zihniyetinin, halkın sorunlarına

⁶⁷ Andrews, a.g.m., s. 118.

⁶⁸ Itzkowitz, a.g.e., s. 33.

⁶⁹ Celâl-zâde Mustafa, Selim-nâme, haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ankara, 1990: 254.

⁷⁰ Lybyer, a.g.e., s. 128.

yabancılaşması kaçınılmaz olmuş ve çözüm üretmekte zorlanmalarına yol açmıştı.

Yavuz Sultan Selim, meşverete önem verdiği kadar işi de ehline verirdi. Onun döneminde saltanat yıldızının parlamasında; Vezir-i azam Piri Paşa ile Kazasker Seydi Beyin önemli katkıları olmuştu. Padişah; hiçbir gurura kapılmadan devlet işlerinin yürütülmesinde, onların değerli düşüncelerini alarak hareket ederdi. Alacağı kararları divanın önde gelenlerinden; vezir-i azam, tuğracı ile divan kâtibinden başkası bilmezdi. Bundan maksat saltanat işlerini ifşa edilmeden yürütülmesi ve düşmanların tedbir almasına mani olunmasıydı.⁷¹ Yavuz, doğu sınırında bir tehdit unsuru olan Safevîlere öldürücü darbeyi vurup bir süre sonra güneye inerek Memluk Devleti'ni yıkıp kutsal emanetleri başkente getirmişti. Bu gelişme Osmanlı siyasî yapısında yeni bir oluşumu beraberinde getirmişti.⁷² Padişah; Mısır'ı fethedip, "Hâdimü'l-Haremeyni'ş-şerifeyn" unvanını aldıktan sonra devlet tecrübesine sahip Vezir-i azam Pîrî Paşaya artık devlete zeval var mıdır demişti. Vezir-i azam ise döneminde devletin zeval görmeyeceğini ancak üç halin halefleri döneminde görülürse sorunların yaşanacağını belirtmişti. Bu haller; bilgisiz ve beceriksiz kişilerin vezir-i azamlığa getirilmesi, rüşvetle devlet kapısında işlerin görülüp mansıbların ehline verilmeyişi, padişahların devlet yönetiminde kadınların etkisinde kalmasıydı.⁷³

Kanunî'nin şahsında olgunluk çağını yaşayan Devlet-i Aliyye'nin sınırları genişlemiş aynı zamanda Osmanlı'nın siyasî güç ve etkisinin; Avrupa ve Asya ile Kuzey Afrika sahillerinden Hint Okyanusu'na kadar hissedildiği altın çağı olmuştu. Böyle bir çağın yaşanmasında Kanunî'nin, yönetim zihniyetinin kolektif bir yapıda olması etkiliydi. Padişah, yönetim kadrosunda yer alacakları hassasiyet ile seçer ve onların kabiliyetlerine göre görevler verirdi.⁷⁴ Onun, kırk beş yıllık saltanatı döneminde sadece sekiz vezir-i azamı işbaşına getirmesi işi ehline verdiğini göstermektedir.⁷⁵ Ancak bu dönemde saray içi iktidar savaşlarının kızışması sonucunda Rüstem Paşanın ayak oyunları

⁷¹ Celâl-zâde Mustafa, a.g.e., s. 249-250-251.

⁷² Yılmaz, a.g.e., s. 152-153.

⁷³ Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar Kitâb-i Müstetâb, Kitabu Mesâlih, 'l Müslimîn ve Menâfi'î'l Mü'mînîn, Hırzû'l-Mülûk, haz. Yaşar Yücel, Ankara, 1988, s. 30.

⁷⁴ Yılmaz, Öztuna, Kanunî Sultan Süleyman, İstanbul 2014, s. 134.

⁷⁵ Özmen, a.g.e., s. 238.

neticesinde,⁷⁶ Şehzade Mustafa'nın katledilmesi⁷⁷ kurumların işleyişinde bozulmaların görülmesine,⁷⁸ yönetim üzerinde ciddi tahribata yol açan, padişahın divanda bulunma geleneğine son vermesi⁷⁹ Osmanlı yönetim zihniyetinin bozulup çözülmesine giden kapıyı aralamıştı.

Kanunîden III. Mehmed'e Yönetim

Kanunî'den III. Mehmed'e kadarki dönemde yönetimde yaşanan zihniyet bunalımı; İbn Haldun'un; devlet yapısı hakkındaki nazariyesi: Padişahların servetleri ile mülklerini şenlendirip bayındır hale getirdiklerini, himayesindekilere devletin şanına mütenasip ihsanlarda bulduklarını, maaşlarını zamanında ödediklerini, özellikle askeri sınıfdakilerin efendilerine bağlı kalarak savaş meydanlarında düşmanlara korku saldıklarını belirtmesi ile örtüşmektedir. Şan ve şeref içinde yaşanan bu kutlu dönemden sonra barış içinde yaşanan dönem aralığı belirtilmektedir. Bu dönemde padişahlar, seleflerinin kendilerinden daha iyi devleti yönettikleri anlayışına sahip oldukları için onların yollarından ayrılmamayı prensip haline getirirlerdi. Nihayetinde israf dönemin yaşandığını, seleflerinin elde ettikleri serveti fütursuzca dağıttıklarını, idarî kadrolara atamalarda yakınlarla ve kan bağına öncelik verdiklerini, liyakat ehlinin bahanelerle yönetimden uzaklaştırmalarından dolayı yalnız kaldıklarını, ordu ile bağlantılarını kesmelerinin de ordunun bozulmasına çanak tuttuğunu velhasıl seleflerinin elde ettiklerini yıkarak devletin bütün unsurlarıyla çözülüp bozulmasını sağladıklarını belirtmektedir.⁸⁰ Koçi Bey de bu dönemdeki sorunlara dair: "Evvelâ tedbir-i hazîne umûr-ı mühimmedendür, saltanat hazine ile olur ve hazine tedbir ile olur, zulm ile olmaz" demişti. Kapıkulunun çoğalmasının maliyenin giderlerini artırdığını, masrafların karşılanması için halktan ağır vergiler alındığını, halkın mağdur olmasının da ülkenin yoksullaşmasına giden kapıyı araladığını belirtmişti.⁸¹

XVI. yüzyılın ikinci yarısında rüşvetin devlet kapısında yaygınlaşması devlet düzeninin bozulmasında oldukça etkili olmuştu. Koçi Bey eserinde "Bu kadar âşub-ı fitne ve fesada ve reaya ve memalik harabına ve hazain ve

⁷⁶ Fairfax Downey, Kanunî Sultan Süleyman, çev. Enis Behiç Koryürek, İstanbul, 1975, s. 268.

⁷⁷ Gökbilgin, a.g.e., s. 102.

⁷⁸ Yılmaz, a.g.e., s. 55.

⁷⁹ Mehmet, Öz, Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları, İstanbul, 2010, s. 85.

⁸⁰ İbn Haldun, a.g.e., s. 380.

⁸¹ Öz, Osmanlı Tarihi Üzerine I Kuruluş, Kimlik ve Siyasî Düşünce, s. 203-204.

emvalin noksanına rüşvet habisi olmuştur. Madam ki vech-i arzdan lâşe-i rüşvet def olunmaya, adalet mümkün olmaz ve tashih-i umur-ı âlem müyesser olmaz”⁸² diyerek kamu düzeninde rüşvet nedeniyle huzurun kalmadığını, devlet çarkının işleyişinin bozulduğunu ve bu menfur bidatın son verilmesi üzerinde durmuştu. Bozulan devlet düzeni bağlamında toplumsal huzursuzluklar artmış, mali buhranlar yaşanmıştı.⁸³ Yönetim sisteminin değişmez kuralları arasındaki bağı Kutadgu Bilig de “*Kanun sudur; akarsa, nimet yetiştir.*” ile “*Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer*”⁸⁴ şeklinde belirterek yönetim zihniyetinin çeşitli nedenlere bağlı olarak marazileşmesinin sorunları ortaya çıkardığına ışık tutmuştu.

Yukarıda da bahsedildiği gibi toplumsal düzenin sağlanmasında erkân-ı erbaa arasında koordinasyonun sağlanarak huzurun temin edilmesine ışık tutulmuştu. Bu bağlamda tebaaya angarya yüklenmeyerek adalet ile davranılması gerekmekteydi. Tebaanın da toplumsal statüsüne göre davranarak kanûn-ı kadime mugayir hareket etmemesi elzemdi.⁸⁵ Kanunî döneminde Rüstem Paşa'nın padişah hasları ile mukataaları iltizama, emin kişilere vermeyişi kamu düzeni ile tebaanın ağır vergiler altında ezilmesine giden kapıyı aralamıştı. Bu husus hakkında Koçi Bey; “bi-ırz ve fasık Yahudi eminlere” mukataaların iltizam yoluyla verilmesini göstermektedir.⁸⁶ Mansıbların ehil ellere verilmemesi kuruluş felsefesinde yerini bulan ve XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar azamî ölçüde uygulanan “adalet mefkûresi” ile de örtüşmemekteydi. Yusuf Has Hacib: “*Ey bey, işini iş bilene ver. Yararlı, doğru ve dürüst olana ver. Eğer bey yararsıza verirse işi. Başkası değil kendisi yapar yararsızlığı*”⁸⁷ sözleriyle yönetim zihniyetinin devletin içine düştüğü durumla ilintili olduğunu belirtmişti. İşte bu dönemde Osmanlı'daki sorunların membaı, işin ehline verilmemesinden kaynaklanmıştı.

Kanunî'den sonra gelen padişahlar ile yöneticilerin, sorumluluklarını yerine getirememeleri ile keyfi uygulamaları kurumların işleyişinde Kanûn-ı kadîme dikkat edilmediğini göstermekteydi.⁸⁸ Osmanlı siyasî yapısıyla da doğrudan ilintili olan tımar sisteminin işleyişinde Kanunî döneminde yapılan değişikliğin; toprakların taşra idarecilerinden alınıp merkezi yönetime bağlanması, sarayda bazı yöneticiler için ek gelir kapısı

⁸² Koçi Bey, Koçi Bey Risalesi, haz. Ali Kemal Aksüt, İstanbul, 1939, s.: 59.

⁸³ Zeki Arslantürk, a.g.e., s. 151.

⁸⁴ Kutadgu Bilig, b. 2032: 2034.

⁸⁵ Koçi Bey, a.g.e., s. 248.

⁸⁶ Koçi Bey, a.g.e., s. 63.

⁸⁷ Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, çev. Ayşegül Çakan, İstanbul, 2019, s. 147.

⁸⁸ Yıldırım, a.g.e., s. 1889.

olarak görülmesine, toprakların rüşvet ile verilmesine neden olmuştu.⁸⁹ Hâlbuki padişah, kanunnâmesinde; toprak sistemini (tımar), tebaa ve teşrifat kuralları ile sosyo-ekonomik kuralları kapsayan ceza kurallarını belirtmişti. Ancak cezaî müeyyideleri görmezden gelen üst bürokratlardan örneğin Vezir-i azam Rüstem ile İbrahim Paşa'nın aşırı servet sahibi olmaları rüşvet ve yolsuzluklarıyla açıklanabilirdi.⁹⁰

Beylik döneminden Kanunî'ye kadar otuz küsur vezir-i azam görev yapmışken, Sokullu Mehmed Paşadan bir asır sonraya kadar yüzden fazla vezir-i azam iş başına getirilmişti. Bu durum Osmanlı yönetim kadrosunun çeşitli nedenlere bağlı olarak yetersizliğini, keyfi uygulamalara açık olduğunu göstermekteydi. Osmanlı merkezi yönetimin durumu böyle iken, taşra yönetiminin de durumu pekiyi değildi. Fethedilen yerlere çeşitli nedenlere bağlı olarak liyakatsiz idarecilerin atanması taşra yönetiminde de işlerin yolunda gitmediğini göstermekteydi.⁹¹ Naima, taşra idaresinin liyakatsiz eller tarafından yönetildiğine dair: "Az zamanda rikâbı hümâyün hizmetine girenler Padişahlar tarafından Mısır'ın Kahire'sine sultan oldular. Diğer me'muriyetler de bilhassa yeni fetihler dolayısıyla istenilen vazifelerin çokluğuna mukabil isteyenlerin azlığı yüzünden devlet memuriyetleri huddâm-ı askere tevcih bâbindan devlet erkânının zaruri olarak müsamahaları vâkı olur. Bu surette edâni (alçaklar) zümresinin, yüksek mertebelere vusulüne sebep olur."⁹² şeklinde izahatta bulunmuştu. Pîr Mehmed Za'îfi, devlet kapısındakilerin liyakatli olmasının yanı sıra ehil kişilerin korunup kollanması gerektiğini, iş bilmez kişilerin ise devlet kapısından uzaklaştırılmasının padişahın meşruiyeti bakımından da oldukça önemli olduğunu belirtmişti.⁹³ Taşra yönetiminde Vezir-i azam Rüstem Paşa yeni bir uygulama başlatarak kendisine menfaat temin etmişti. Eflak, Erdel ve Boğdan'da yönetimin el değiştirmesiyle yeni idarecilerden 100.000 filori almaya başlamıştı. Bu uygulama nedeniyle bazen yılda iki kez voyvoda (yönetici) tayin edilir olmuştu. 100.000 filori karşılığında atanan voyvodalar, reâyâdan biner akçe istemesi nedeniyle reâyânın mecali kalmadığı için buralarda isyanlar çıkmaya başlamıştı.⁹⁴ Rüstem Paşanın haksız uygulamaları; hazinenin açık

⁸⁹ Oral Sander, *Siyasî Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İstanbul, 2007, s. 128.

⁹⁰ Lybyer, a.g.e., s. 174-17.

⁹¹ Arslantürk, a.g.e., s. 133-134.

⁹² Nâima, *Tarih-i Nâima*, Çeviren: Zuhuri Danişman, İstanbul, 1967, s. 353.

⁹³ Pîr Mehmed Za'îfi, *Gülşen-i Mülûk Hükümdarlar Bahçesi*, haz. Vedat Ali Tok, İstanbul, 2013, s. 35.

⁹⁴ Faris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kühü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed Devirleri*, Kayseri, 2000, s. 90.

vermesine, reâyâdan eskisi gibi vergi tahsil edilememesine ve köylerin viraneye dönmesine yol açmıştı. Devletin adalet ile devam edeceği, zulüm ile ülkenin harabeye döneceği görülmüştü.

Rüşvet o kadar yaygınlaşmıştı ki adına “hediye” denmişti. Merkezi yönetimde görülen bu menfur bidat “rüşvet” taşra idaresine de hâkim olmuştu. Bazı kaza yönetimlerinin rüşvetle alınması nedeniyle kadıların görev yerlerinde devlet büyüklere rüşvet vermeleri ile ehl-i iyallerini geçindirmeleri için nafakaya gereksinim duymaları, haksızlıklarının ve reâyânın malları üzerinde tasarrufta bulunmalarının gerekçesini oluşturmuştu. Sancak beyleri ile üst bürokratların rüşveti kendi aralarında paylaşmalarında azlık ve çokluk tartışmalarından başka devlete pek sadakatleri kalmamıştı.⁹⁵ Ehl-i örf ile ehl-i şer’in menfaat peşinde koşup haksızlıklarıyla anılır olmaları ile görev yerlerinde düzenin bozulmasına çanak tutmaları umurlarında dahi olmamıştı. Bu husus itibarıyla Kanunî’nin son dönemlerinden itibaren yönetim zihniyetinde bidatların; rüşvet, görevi suistimal gibi devlet gücünün kullanılarak geçim kapısı haline getirilmesi ile halk güçsüz bırakılmış, hazinenin gelirlerinde gözle görülür azalmalar olmuştu. Üretemeyen ve sorunlara çare bulamayan bürokrasi hem devletin hem de tebaanın sırtına yük oluşturmuş ve sorunların harlanmasında başat rol oynamıştı. Böyle bir zihniyetle; XVI. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı Devleti’nin gerek dâhili gerek ise harici olumsuz gelişmelere karşı mücadelesinde sorunlar yaşanmıştı.

II. Selim döneminde devlet yönetiminde Vezir-i azam Sokullu Mehmed Paşanın daha etkili olması, bu döneme değin Osmanlı yönetim zihniyetinde alışılmış bir durum değildi. II. Selim’e kadar taht adayı şehzadeler, sancaklara gönderilerek buralarda devlet yönetimi hakkında tecrübe kazanırlardı.⁹⁶ Sancağa çıkılma usulüne uyulmaması padişahların devlet tecrübesi edinmemesine ve yönetimde devlet ricalinin etkisinde kalmalarına neden olmuştu.

III. Murad dönemi yönetim zihniyeti: *“Sultan Murâd Han-Tâbe serâhu hazretlerinin zamân-ı sa’adetlerinden berû olan hükkam ve vükelâ-i devletin adâletliklerinde kusûr ve işlerinde sû-i tedbir ve Devlet-i Aliyye umurunda nice ve nice ihmâlleri olub ... Memâlik-i mahrûsada olan kurâ ve mezâri’ harâba yüz tutub re’âyâ ve berâyâ perâkende olub ve Hazîne-i âmirenin îrâdı masrafa kifâyet itmez olub ve kul tâ’ifesinin mâbeynlerine dahî ecnebi girmekle ihtilâl ve*

⁹⁵ Yücel, a.g.e., s. 21-22- 23.

⁹⁶ Gelibolulu Mustafa Ali, a.g.e., s. 80-81.

mûy-i Zengîveş biri birine karışub ve vüzerâ-i hazret ve vükelâ-i devlet dahî hased ve birbirlerinin aleyhlerine mukayyed olmağla her sadra gelenler “Heman bu günü hoş görelim, irtenin ıssı vardır” deyû nizâm-ı intizâm-ı âlem için takayyüdleri olmayub ve işleri dâ’ima gazez ve intikâm olmağla ve hilâf-î şer’ katl-i nefis ve rüşvet ve hilâf-i kânûn hareket ... bu sebebler ile ahvâl-i âlem müşevveş ve muttasıl bu Devlet-i Aliyyenin temeli kazanmak üzere dir.”⁹⁷ olarak şekillenmişti. Devlet sisteminde hak ve adaletten uzaklaşmış, devlet kapısındaki işlerin görülmesinde rüşvet geçer akçe olmuş, haksızlıklar nedeniyle halktan vergi tahsil edilemediği için maliye açık vermişti. III. Murad döneminde iyice beliren bozulma ve çözülme oğlu III. Mehmed döneminde dayanılmaz hal almıştı. Padişah, “Dünyada doğru sözlü kimse bulamadım” diyerek içinde bulunduğu halet-i ruhiyeden bahsetmişti. Padişah, idarî kadrolara yapılan atamalarda liyakatsizliğe, kan bağına değinerek sistemin çökmeye yüz tuttuğuna değinmişti.⁹⁸

XVI. Yüzyılda Osmanlı Yönetim Zihniyetinin Yenilikçi Olamayışının Dâhili Nedenleri

Sancağa Çıkma Usulünün Uygulanmayışı

Osmanlılar’da sancağa çıkma usulü Türk-Moğol geleneğinin devamı niteliğindedir. Sancağa çıkma uygulaması ile yönetim işleri taht adayı şehzadelere yerinde uygulamalı olarak kazandırılmaktaydı. Bu uygulamaya III. Mehmed’ten sonra son verilmişti.⁹⁹ Osmanlılar’ın bu usule son vermelerinde; sancağa çıkmanın devleti tanıma ve tecrübe kazanma gibi olumlu yanları olduğu gibi bazen de taht adayı şehzadelerin buldukları sancaklarda padişaha karşı bayrak açma (isyan) gibi olumsuzluklara da neden olmasıydı. II. Bayezid’e karşı I. Selim’in ayaklanması bu bağlamda en iyi örnek olsa gerek.¹⁰⁰ Buna rağmen sancağa çıkma uygulaması ile şehzadelerin, devleti tanıma ve idarî melikeleri geliştirilmesine imkân verilmekteydi. Şehzadeler, başkentteki saray gibi saraya ve hizmetçilere sahiptiler. Yönetimde mahir olan şehzadenin tahta geçmesi bu şekilde sağlanmaktaydı.¹⁰¹ Sancaktan tahta çıkan padişah, şehzadeliliği sırasında sancakta kazandığı bilgi ve tecrübe ile devlet ricalinin etkisinde kalmadan kararlarını verebilmekteydi.¹⁰² Bu

⁹⁷ Yücel, a.g.e., s. 2.

⁹⁸ Çerçi, a.g.e., s. 134.

⁹⁹ Itzkowitz, a.g.e., s. 22.

¹⁰⁰ Uluçay, a.g.e., s. 66-67.

¹⁰¹ Hester Donaldson Jenkins, Kanunî’nin Veziriazamı Pargalı İbrahim Paşa, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul, 2015, s. 12.

¹⁰² Yılmaz, a.g.e., s. 6.

uygulamaya son verilerek taht adayı şehzadelerin, devlet tecrübesi kazanamadan tahta çıkmalarına ve devlet ricalinin etkisinde kalarak iradelerini tam ortaya koyamamalarında etkili olmuştu.

Medreselerin Çağın Gereklarına Göre Yapılandırılmaması

XVI. yüzyıl gerek Osmanlı tarihi gerek gerek ise Modern Avrupa'nın temellerinin atıldığı Batılılar açısından, önemli gelişmelerin yaşandığı çağ idi. Bu yüzyılda Osmanlı medeniyeti ikbalden düşüş sürecinde iken, Batı medeniyetinin yıldızının parladığı bir dönemdi. Güçler dengesi Batının lehine olacak şekilde değişmeye başlamıştı. Askeri alandaki değişimin mihenk taşını hukuk ve mali yapının güçlendirilmesi ile teknik alanlardaki gelişmeler oluşturmuştu. Osmanlı medreseleri ile Avrupa'daki üniversitelerin güç dengesinin; Avrupa'nın lehinde, Osmanlılar'ın da aleyhinde bozulmasında önemli etkileri olmuştu.

Batı medeniyetinin gelişmesinin en önemli etkenlerinden biri coğrafi keşiflerdi. Coğrafi keşiflerin sadece maddi imkânlarla bağlı bir değişim ve gelişim olarak izah etmek ise aklın gerçeklerine aykırı olsa gerekti. Coğrafi keşifler maddi güçle yol bulmuş olsa dahi okyanuslara dayanıklı gemilerin yapımında bilim ve teknolojinin yeri yadsınabilir miydi? Üniversitelerin bilim ve teknoloji üreten kurumlar olması, Batı'nın savaş meydanlarında Osmanlı'ya karşı üstünlük sağlamasında da etkili olmasını sağlamıştı. Osmanlı medreselerinin mevcut düzeni koruma gayretinin haricinde ilmi terakkilere yön verici bir misyonu olamamıştı.¹⁰³

Osmanlı bürokrasinin oluşumunda doğrudan söz sahibi padişahı. Varlıkları padişahın iradesine bağlı olan bürokratların; görevden azlinden, katline ya da mallarının müsadere edilmesine kadar cezalara çaptırılma endişesini taşınmaları yönetici kadronun hantallaşmasında da etkili olmuştu. *"Patrimonyal bürokratik sınıfın"*¹⁰⁴ özgün hareket edip fikir beyan edememesi aynı zamanda yönetimde tekdüzeliğin ve basmakalıp kurullarla hareket edilmesinin başka bir gerekçesiydi. XVI. yüzyılın ikinci yarısında üst bürokraside "nepotizm" uygulamalarının görülmesi¹⁰⁵ yönetimde belirli klikler oluşturmuştu. Bu durum hem Osmanlı bürokrasisinin insan kaynağını sağlayan medreseler ile enderundaki yetersizliği hem de patrimonyal devlet yapısının işleyişindeki sorunları göstermekteydi. III. Murad; eğitim sisteminin aslı unsurlarından biri olan

¹⁰³ Dünden Geleceğe Münevverler Gözüyle Meselelerimiz, editör: Metin Eriş, İstanbul, 2018, s. 167-168.

¹⁰⁴ Yıldırım, a.g.e., s. 127.

¹⁰⁵ Sander, a.g.e., s. 128.

müderislerin atamalarındaki usulsüzlükler ile suhtelerin yetiştirilmesine dair aksaklıkların giderilmesi için vezir-i azama ferman göndermişti.¹⁰⁶ III. Murad yayınladığı ferman ile reform mahiyetinde yeniliği başlatmışsa da yeniliklerin farkında olamayıp mevcut statükoyu savunanlar, yeniliklere ayak diremişlerdi.¹⁰⁷ Padişahın medreselerin ıslahına yönelik girişimde bulunması hiç kuşkusuz bürokratik yapının insan kaynakları arasında yer almasından kaynaklanmıştı.¹⁰⁸ Ancak padişah, fermanı ile bozulan eğitim düzenini ıslah etmek istemişti. Onun bu girişimi yeniliklerin öncüsü ve gelişmelerin takipçisi bir eğitim-öğretim kurumu oluşturmaya yönelik değildi.

Saray İçi Entrikalar ve Hizipleşmeler

Kanunî döneminde kadınların yönetim üzerinde etkinliği artmıştı. Padişah önce annesi Hafsa Sultanın, ölümünden sonra da Hürrem Sultanın arzularına göre karar vermişti. Hürrem Sultan sarayda hizip oluşturmuş, kızı Mihrimah Sultan ve damadı Rüstem Paşa ile birleşerek iktidarını daha da güçlendirmişti. Oğlunun tahta geçmesi için Şehzade Mustafa'yı öldürtmüştü.¹⁰⁹ Nurû Banu Sultan, selefi Hürrem Sultan gibi saray içi iktidar mücadelelerini devam ettirerek yönetimde söz sahibi olmak istemişti. Kanunî'den III. Murad'a kadar vezir-i azamlık makamındaki Sokullu bi-hakkın görevini adaletle yönetmişti. Onun yönetime hâkim olması, yeniçeriler tarafından sevilip sayılması, Nurû Banu Sultanın ideallerini gerçekleştirmesinde en büyük engeldi. Valide Sultan, III. Murad'a yönetimi alması için telkinlerde bulunarak Sokullu'dan kurtulmanın yollarını aramıştı. Sokullu'nun hasımları Şemsi Paşa ile Lâla Mustafa Paşa da valide sultan ile işbirliğindeydiler. III. Murad doğrudan Sokullu Paşaya zarar vermektan çekinmekle beraber Sokullu'nun yakın ve dostlarını ya azledip ya da öldürterek onu yalnız ve etkisiz bırakmaya çalışmıştı. Nihayetinde sıra paşaya gelince onu, derviş kılıklı birinin hançerlemesiyle maksadına kavuşmuştu.¹¹⁰ Kısır döngüler içindeki saray yönetimi, ikbal peşinde koşanların basiretsizliği ile iş bilmezlerin şeriki olmuştu. Padişah, devlet kapısında uzun yıllar sadakat ve liyakatla hizmet eden devlet ricalinin öldürülmesine azil ve sürgün edilmesine vs. göz yummuş hatta teşvik etmişti.

¹⁰⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilâtı, Ankara, 1988, s. 241-242-243.

¹⁰⁷ Yılmaz, a.g.e., s. 77.

¹⁰⁸ Akça, a.g.e., s. 36.

¹⁰⁹ Uluçay, a.g.e., s. 328-329.

¹¹⁰ Şakir, a.g.e., s. 50.

Bütün bu kötüye giden yönetim anlayışı karşısında beyliğin kuruluşundan itibaren varlığı bilinen Divân-ı hümayûnun fonksiyonu pek kalmamıştı. Devletin beyni mesabesindeki Divân-ı hümayûnun genel durumu hakkında Lütfi Paşa: “...vezaret makamına geldiğimde, yüce divanın ahvalini çoğunlukla sefih ve nesebi belli olmayan bazı mürtekinin ellerinde perişan bir halde bulmuştum. Mümkün merteye yedi yıl tedbir ile nizam ve intizam verdim” diyerek belirtmekteydi.¹¹¹ Kanunî’den itibaren sadece konular hakkında fikir alış verişinde bulunan ve icra-i yetkisi olmayan kurul haline getirilmişti.¹¹²

Kurumsal yapının çözüldüğü, padişahın etrafında oluşan ve ona tesir eden hizip tarafından kararların alındığı bir siyasî güç zuhur etmişti. Bu durum XVI. yüzyılın ikinci yarısında öyle bir hal almıştı ki üst bürokrasidekilerin ayak oyunları devlete zarar vermeye başlamıştı. Üçüncü kez sadaret makamına getirilen Sinan Paşa, Hasan Paşa’ya kini nedeniyle Bosna’da onun, padişaha göndermiş olduğu arzları yırtmıştı. Daha da vahimi Bosna serhaddine gönderilen yardım birliklerine mani olmuştu.¹¹³ Devlet ricali arasında şahsi kin ve ihtirasın devletin ali menfaatlerine tercih edildiği bir bürokratik yapının varlığı; XVI. yüzyılın ikinci yarısında devletin nasıl bir tehlike ile karşı karşıya kaldığını, yönetim zihniyetindeki deformasyonu gözler önüne sermekteydi.

Osmanlı Yönetim Zihniyetinin Reformist (Yenilikçi) Olamayışının Harici Nedenleri

Değişen ve Gelişen Dış Etkilere Kayıtsız Kalınması

Osmanlı siyasal yapısının şekillenmesinde üst bürokratların önemli yeri vardı. Kanunî’den sonra tahta çıkan padişahların idarî kadronun oluşumunda örfe ve teamüllere göre davranmamaları,¹¹⁴ XVI. yüzyılda bürokrasinin insan kaynağı arasındaki medreselerin reformist bir zihniyete sahip olamayışı,¹¹⁵ değişen ve gelişen dünya düzenine ayak uyduramayışı, Osmanlı yönetim zihniyetinin açmazları arasındaydı. Her ne kadar bu dönemde devlet idaresinde kanun ve teamüllere uyulması yönünde layihalar hazırlanmış olsada bu durum mazinin yönetim zihniyetinin yeniden canlandırılmasına yönelik arayıştan öteye

¹¹¹ Vahid Çabuk, Osmanlı Teşkilât ve Siyâset Kültürü, İstanbul, 1996, s. 82-83.

¹¹² Jenkins, a.g.e., s. 28.

¹¹³ Çerçi, a.g.e., s. 106.

¹¹⁴ İnalçık, Osmanlı ve Avrupa Osmanlı Devleti’nin Avrupa Tarihindeki Yeri, s. 86-87.

¹¹⁵ Eriş, a.g.e., s. 167.

gidememişti.¹¹⁶ Hâlbuki ortaçağın sonlarına doğru Avrupa'da yönetim anlayışında mutlak değişim ve dönüşümler yaşanmaktaydı. Krallar imalathanelerin daha dinamik ve üretken olması için ithalat ve ihracat malları üzerine vergi oranlarını artırarak imalat sektörünün güçlendirmeye çalışmışlardı. Mevcut imalathanelerin güçlendirilmesinin yanı sıra yeni imalathanelerin kurulmasına da katkı sağlamaktaydılar. Bu konuda sektörün ihtiyaç duyduğu nakdi yardımlarda bulunulur, alanlarında uzmanlar yurt dışında getirtilerek onların bilgi ve tecrübelerinden yararlanılırdı.¹¹⁷ Osmanlılar ise sorunların çözümüne yönelik reformist bir yaklaşımda bulunmadıkları gibi yeniliklerden ziyade gelenekçiliği benimsenerek mevcut yapının ıslahına yönelik ciddi çalışmalar yapmamışlardı.

Yeniden Yapılanma Eşiğindeki Avrupa Devletleri Karşısında Osmanlı Garnizonlarının Üstünlüğü

Osmanlılar, beylik döneminden Avrupalılar karşısında askerî sahada üstünlüklerini II. Viyana muhasarasına kadar sürdürmüşlerdi. Bu üstünlük onlara, Avrupa karşısında aşırı öz güven sağlamıştı. XVI. yüzyılın ikinci yarısında devlet düzeninin bozulması, malî buhranların yaşanması; ülke sathında Celâli isyanların bozulmaya ve çözülmeye yüz tutmuş yönetim anlayışına karşı kanunsuzluk hareketi olarak belirmesi, toplumsal yaşamda birlikte yaşama anlayışını zedeleyen olumsuzlukların ortaya çıkması gibi menfur gelişmelere neden olmuştu. Ancak Osmanlı ordusunun muharebelerde muzaffer olması bu yaşanan olumsuzlukların üstünü adeta örtmekteydi ya da yönetim bu şekilde algılanmaktaydı.

Osmanlı kara ve deniz güçlerinin geniş bir sahada mücadele etmesi Akdeniz'de Venedik, İspanya ile ciddi deniz muharebelerine girişmesi bu mücadeleyi Kızıldeniz ve Hint Okyanusunda Portekiz donanmasına karşı sürdürmesi, Osmanlı'nın bölgesel değil uluslararası bir güç olduğunu göstermekteydi. Osmanlı gücünün kırılma noktasını ise bu yüzyılın sonlarında 1571 yılında İnebahtı deniz muharebesinde alınan ağır yenilgi oluşturmuştu. Bu yenilgi Osmanlı siyasî yapısının etkinlik sahalarının Akdeniz, Orta Avrupa ile Uzak Doğu'ya kadar uzandığının görülmesi bakımından etkili oldu.¹¹⁸ Osmanlı donanmasının etkinlik sahasının güç ve kaynakları ile stratejisinin kesit noktası, İnebahtı muharebesi olmasına

¹¹⁶ Yıldırım, a.g.e., s. 186.

¹¹⁷ Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası 16.-17. Yüzyıllar: Kapitalizm ve Dünya*, VII. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007, s. 27.

¹¹⁸ İnalçık, *Osmanlı ve Avrupa Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri*, s. 15.

rağmen kara ordusunun yayılma ve fütuhat sahası Haçova muharebesinin kazanılmasıyla da devam etmişti. Kanunî Sultan Süleyman'dan sonra her ne kadar kara ordusu uzun bir süre muharebe alanlarında kendilerinde beklenen başarıyı sağlayamamışsa da Haçova muharebesinin kazanılması, Osmanlı Kara Ordusu'nun gücünü göstermesi bakımından önemliydi.¹¹⁹

Avrupa'daki gelişmeler karşısında İslam Dininin vaz' ettiği "*Inananlar üstündür*" lafzının içselleştirilmesi, Osmanlı yönetiminin bu safhada Avrupa devletlerinde kayda değer bir şekilde iktibaslarda bulunması için bir gerekçe oluşturmadığı inancısını doğurmuştu. Bu nedenle siyasî, askerî, sosyo-ekonomik sorunların çözüm yolu yine kadim medeniyetin parlak mazisi olarak görülmüştü. Şayet Kanûn-ı kadîme dönülürse sorunların çözüme kavuşacağı inancı yönetim kadrosunda hâkimdi. Koçi Bey, Kâtib Çelebi gibi düşünürler yaşanan olumsuzlukların giderilmesinde yenilikçi bir anlayışla hareket etmeyerek günün sorunlarını geçmişin metotlarıyla çözüleceğini savunmuşlardı.¹²⁰ Temelde yönetim zihniyetinin içine düştüğü cenderede çıkış yolu olarak zihniyet değişiminin göz ardı edilmesi, Avrupa'daki gelişmelere kayıtsız kalınmasında başat rol oynamıştı.

Değişen ve Gelişen Avrupa'ya Kayıtsız Kalınması

Osmanlılar, Ön Asya'dan Güneydoğu Avrupa ile Kuzey Afrika'ya kadar geniş bir coğrafyada siyasî hâkimiyetlerini kurmuşlardı. Bu hâkimiyet sahasındaki devletlerle siyasî, askerî, sosyo-ekonomik ilişkileri sürdürmüşlerdi. Dışa açılma politikası gereğince; gaza, cihad, padişahların tahta çıkışları ile antlaşmalara vs. bağlı olarak karşılıklı elçiler gelip gitmişti.

Askerî alanda kazanılan başarılar karşısında gerek dâhili gerek ise harici tehdit ve tehlikelere galebe çalındığı anlayışının yönetim merkezinde hâkim olması, Avrupa'daki gelişmelere karşı kayıtsız kalınmasını sağlamıştı. Eğriboz Kalesinin alınmasıyla devlet kapısına elçilik görevini yürütmesi için alınan Dimitrios Sophianos, devlete sadakatle Fatih döneminde hizmet etmişti.¹²¹ Padişah sınır aşırı ülkelerle

¹¹⁹ Ahmet Refik, Osmanlı'nın Zafer Sayfaları Sahâif-i Muzafferiyât-ı Osmaniye, haz. Yaşar Çalışkan, İstanbul, 2018, s. 329.

¹²⁰ Osmanlı Modernleşmesi Reform Çağında Çözüm Arayışları, editör: Ahmet Dönmez, İstanbul, 2019, s. 60-61.

¹²¹ Jorga, a.g.e., s. 227.

diplomasiyi geliştirerek¹²² seleflerinden bağımsız olarak haleflerine temsiliyet gücünün ne kadar önemli olduğunu göstermek istemişti. Onun vizyonu cihan devleti bağlamında, uluslararası ilişkilerin önemini göstermesi bakımından da anlamlıydı. Bu durum padişahın ufkunun ve yönetim zihniyetinin yeniliklere açık olup gelenekçi bir karaktere sahip olmadığını göstermekteydi. Fatih'in yönetimde yeniliklere açık olmasının yanı sıra yenilikleri teşvik edişi, XVI. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde durağanlaşmaya ve doğmalarla yönetimin kararlar almasına evrilmişti.¹²³

XIV. yüzyıldan itibaren Venedik, Cenova, Floransa gibi Kuzey İtalya şehirlerindeki bazı tüccarlar, gittikleri yerlere daimi elçilikler ile ticari koloniler kurarak iktisadî durumlarını koruyup geliştirmeye çalışmışlardı.¹²⁴ XV. yüzyılın sonu ise Avrupa'nın siyasi ve iktisadi bakımdan dönüm noktasını oluşturmuştu. 1492 yılından sonra Avrupalı gemicilerin keşifleri yeni kıtaların bulunmasını sağlamış, bunlardan en önemlisi ise Amerika kıtası olmuştu. Amerika'nın bulunması Avrupa'nın gelişiminde hayati öneme sahip olmuştu. İspanyol ve Portekizliler, Kanarya Adalarında geleneksel tarımdan farklı olarak kahve, kauçuk, şeker kamışı gibi bitkileri yetiştirmeye başlamışlardı. Bu ürünlerin yetiştirilmesinden taşınmasına kadar insan emeğinin sağlanabilmesi için Afrika'da köleler getirmişlerdi. Amerika Kıtasının keşfi Avrupa'nın, dünyanın en önemli ekonomik merkezine giden kapısını aralamıştı.¹²⁵ XV. yüzyılda Avrupa, dünyanın değişik bölgeleriyle¹²⁶ doğrudan bağlantılar kurarak yaşam sahasını geliştirmeye başlamıştı. Avrupa'nın hinterlandını geliştirmesinde coğrafi keşifler belirleyici olmuştu. Bunda bilimsel ve teknik gelişmelerin kıta Avrupa'sında görünmesi sonucunda uzun yolculuklara dayanıklı karavel adı verilen gemilerin yapılması belirleyici olmuştu.¹²⁷ Avrupa'daki gelişmeler hakkında Coles: "Türkler daha İstanbul'u fethetmeden, denizci Henri'nin kaptanları Portekiz'den başlayarak Afrika'nın etrafını gemilerle dolaşmakla meşguldüler. Vaskö dö Gama, Hindistan'daki Malabar kıyılarına ulaşmıştı ve Yavuz Sultan Selim, Suriye ve Mısır'ın antrepolarını fethetmeden önce Alfonso dö Albürek, Uzak Doğu'da ve Hind Okyanusunda müstahkem bir ticaret istasyonu şebekesi kurmuştu.

¹²² Emecen, a.g.e., s. 139.

¹²³ Sander, a.g.e., s. 125.

¹²⁴ Merry E. Wiesner –Hansk, Erken Modern Dönemde Avrupa /1450-1789), çev. Hamit Çalışkan, İstanbul, 2021, s. 28.

¹²⁵ Charles Tilly, Avrupa'da Devrimler (1492-1992), çev. Özden Arıkan, İstanbul, 2016, s. 40.

¹²⁶ Merry E. Wiesner –Hansk, a.g.e., s. 36.

¹²⁷ Tanilli, a.g.e., s. 31-32.

Portekizlilerin tutumunda, Osmanlıların baharat ticaretine müdahalelerinin tesiri olmadığı gibi, bunun aksi vardır.”¹²⁸ diyerek bilgi vermektedir. Coğrafi keşiflerle, deniz aşırı ülkelere gidilmiş, oraların kaynakları Batı’ya aktarılmış, XV. yüzyılın sonlarına gelindiğinde hayatın dört bir cehresinde gelişmelere sahne olacak Rönesans ortaya çıkmıştı. Bireylerin kabiliyetlerini ön plana alan bu akım Avrupa’nın güçlenmesinde önemli bir yere sahip olmuştu. Bu süreci dini alanda yaptıkları reform ile taçlandıran Batı dünyası karşısında Osmanlı yönetimi gelişmelere adeta seyirci kalmıştı.¹²⁹ Makro düzeyde değişim ve dönüşümün yanı sıra Avrupa’daki köylüler, köylerin özerk bir statüye kavuşturulmasıyla doğrudan üretim sürecinde yer almışlar; ekilip biçilecek ürünlerin hangilerinin olacağına belirleyici olmuşlar, bölge beylerinin yanı sıra genelge yayınlayıp hukuki kararlar alabilmişlerdi.¹³⁰ Osmanlı köylüsünün ise statüsü ile sorumlulukları kanunla belirlenmişti.¹³¹ Üretim ve vergi kıskacı arasında gündelik hayatını idame ettiren köylünün, siyasi ve hukuki kararlara katılma gibi hakları bulunmamaktaydı. Bu yönüyle Avrupa’daki değişim ve dönüşümün tabana yayıldığı, Osmanlılar’da ise merkezi yönetim anlayışının bir gereği olarak statükonun sürdürülmesi yönünde kararların alındığı görülmektedir.

Osmanlı’nın siyasi, askerî ve ticari vs. yönde daima etkileşim içinde olduğu kıta Avrupa’sındaki teknolojik gelişmeleri takipte; “Doğu Avrupa’da soylu toprak sahipleri, arazileri üzerinde yeni madenler ile demir dökümhaneleri açtılar ... maden kuyularındaki suyu boşaltmak için yerçekimi gücüyle veya hidrolikle çalışan pompalar, kuyuları havalandırmak için araçlar üretiyor veya başka makineler imal...”¹³² etmeleri ne kadar vurdum duymaz olduğunu göstermektedir. Merkezi yönetim (Osmanlı), pek çok eyalet ile bağlı yönetim yerlerine madenlerin çıkarılması hususunda insan gücüne olan gereksinimin sağlanması için hükümler göndermişti.¹³³ Kıta Avrupa’sında müteşebbisler sermayeye sahip olup teknolojiyi geliştirip kullanırken; XVI. yüzyılda, Osmanlı’da ise emek ve sermaye bağlamında devletin kontrolcü olduğu, devletçi bir

¹²⁸ Paul Coles, *Avrupa’da Osmanlı Tesirleri*, çev. Vecdi Bürün, İstanbul, 1975, s. 100-101.

¹²⁹ Sander, a.g.e., s. 80-81-82-83.

¹³⁰ Merry E. Wiesner –Hansk, a.g.e., s. 46.

¹³¹ Savaş Yılmaz, *Osmanlı Devleti’nde Bürokrasi ve Tebaa (Kuruluştan XVI. Yüzyıla Kadar)*, Ankara, 2021, s. 172.

¹³² Merry E. Wiesner –Hansk, a.g.e., s. 304.

¹³³ BOA, MD 23, h. 731, s. 629, BOA, 23, h. 61, s. 31, BOA, 23, h. 243, s. 121. Madenlerin çıkarılıp taşınması için insan gücünün sağlanmasına dair sadır olmuş (mühimme defterlerinde) pek çok hüküm bulunmaktadır.

ekonomik model nedeniyle gelişime ve yeniliklere açık olmadığı görülmektedir.

Avrupa'nın değişim ve dönüşümünde, matbaanın XV. yüzyılın ortalarına doğru Gutenberg tarafından icadının önemli rolü olmuştur. Matbaanın kullanılmasıyla; yeniliklerin kıta Avrupa'sına yayılması, bilimsel inkılabın yaşanması ile ulusal kültürlerin korunması sağlanmıştır. Bu teknolojik buluş; Avrupa'nın egemen bir güç oluşturmasında yadsınamaz bir etki oluşturmuştur.¹³⁴ Osmanlılar, Rönesans döneminde oldukça ileri giden haritacılık gibi Avrupalıların en önemli teknolojik buluşu olan matbaanın kullanımına da gereken önemi vermediler. Hatta matbaayı Osmanlı ülkesine sokmaya çalışan kişi canını zor kurtarmıştı.¹³⁵ Matbaanın kullanımı Osmanlı ülkesinde; 1729 yılında, Transilvanya asıllı İbrahim Müteferrika'nın gayretleri sonunda gerçekleşmişti.¹³⁶

Diplomasinin devlet yönetimindeki önemine dair Bostan, Osmanlıların kuruluş yıllarından itibaren Müslüman ya da gayr-i müslim devlet yöneticilerine herhangi bir konu ile ilgili olarak ad hoc unvanlı temsilciler gönderildiğini belirtmektedir. Bu elçinin temsil görevi padişahın iradesine bağlı kalınmak şartıyla mahdud kılınarak; dostane ilişkilerin devamı, tahta yeni padişahın geçişi, karşılıklı sorunların çözümüne yönelik adımların atılması için ahitnamelerin tasdik edilmesine yöneliktir. Rutin işlerin görülmesi için görevlendirilen elçilerden Avrupa'daki siyasi, sosyo-ekonomik gelişmeler ile teknolojik terakiler hakkında rapor oluşturmaları istenmemiştir.¹³⁷ Zihniyetteki bu kısır döngü, daimî elçilik makamı olan konsoloslukların kurulmasına (1793) kadar sürmüştür. Çağdaş devletler, elçiliklerin kurulmasında oldukça hızlı hareket etmişler. Venedikliler, Konstantinopolis'in fethinin ardından ilk elçiliklerini kurarken, diğer Avrupalı devletler XV. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı'da elçiliklerini açmışlardı. Osmanlı Devleti'nin üç buçuk asır gibi uzun bir sürenin sonunda Londra'ya Yusuf Ağa Efendi'yi elçi olarak atması¹³⁸ yönetim zihniyetinin değişen ve

¹³⁴ Miri Shefer-Mossensohn, Osmanlı'da Bilim Kültürel Yaratı ve Bilgi Alışverişi, çev. Kübra Oğuz, İstanbul, 2019, s. 120-121-122.

¹³⁵ Jean-François Solnon, Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa, çev. Ali Berktaş, İstanbul, 2022, s. 274.

¹³⁶ Mossensohn, a.g.e., s. 121.

¹³⁷ Zeynep Bostan, Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri II. Abdülhamid Döneminde Diploması, İstanbul, 2021: 34.

¹³⁸ Osmanlı Diploması Tarihi Kurumları ve Tatbiki, editör: Mehmed Alaaddin Yalçınkaya ve Uğur Kurtaran, Ankara, 2018, s. 11-12.

gelişen dünya düzeninin idrakinde yetersiz kaldığını ve sorunların çözümünde kısır döngüler muvacehesince davranıp mazinin alışılmış davranış kalıplarından kurtulamadığını göstermektedir.

XVI. yüzyıldaki gelişmeler Kanunî'den itibaren, Osmanlı klasik döneminin sonuna giden yolu aralamıştı. Osmanlı askerî gücünün Viyana önlerine kadar uzanıp burasını muhasara etmesi, muhasaranın muzafferiyete dönüşmemesi, Osmanlı tarihinin dönüm noktasını oluşturmuştu. Bu durum her ne kadar Osmanlı'nın bozgun yılları olmasa da muhteşem Osmanlı efsanesinin zedelenmesinde etkili olmuştu. Avrupa'da bilimsel ve teknik alandaki¹³⁹ gelişmeler Osmanlı'da basmakalıp klişe metotlarla sürdürülmüş, yeniliğe dönüşmemişti. Klasik dönem boyunca Osmanlı'nın askerî gücünün devletlerarası muvazenede baskın olması ile Osmanlı çağının, Avrupalı devletlerce de kabul edilmesi yönetimde karşılaşılan sorunların görmezden gelinmesinde en etkili unsurdu. Bu anlayışla hareket eden (içeride kapanma politikasının bir gereği olarak) Osmanlılar, karşılarında siyasî, idarî ve sosyo-ekonomik yapılarında daha güçlü devlet olmadığını düşünmüşlerdi. Bu nedenle etkileşim halinde oldukları özellikle Avrupalı devletlerde meydana gelen gelişmeleri pek önemsememişlerdi. 1593-1606 yıllarında Orta Avrupa'da yoğun bir şekilde süren savaşlar, ordusunu modernize eden ve ateşli silahlarla donatan Avrupa devletlerinin lehine sonuçlanmıştı. Başkente savaş alanlarından gönderilen telhisler (raporlar), ateşli silahlara sahip birliklere ihtiyaç duyulduğu aksi takdirde yenilgilerin kaçınılmaz olduğu yönündeydi. Avrupalı süvari birliklerinin hafif ve etkili ateş gücüne sahip silahla (pistol) donatılması, Osmanlı süvari birliklerinin klasik silahlara sahip olması yenilgilerin başka bir nedenini oluşturmaktaydı.¹⁴⁰ Osmanlı idari yapısı bu dönem aralığında teknolojik gelişmelerin önemini kavrayamadığı gibi teknolojik yeniliklerin öncülüğünü de yapamamıştı.

Avrupa ilmî ve siyasî, sosyo-ekonomik arayışların içerisinde yol alırken Osmanlılar XV. yüzyılda Avrupa'da gördükleri yeniliklerden örneğin top kullanımını öğrenmişler ve savaş meydanlarında ustaca kullanmışlardı. Ateşli silahların Avrupalılardan alınıp ordunun ihtiyacının karşılanmasında çağın gereklerine göre hareket eden, ateşli silahların üretilmesi için yabancı uzmanları ücret karşılığında istihdam ederek ordusunu modernize eden bir siyasî zihniyet başarıya giden yolların aralanması için say ü gayret etmişti. Onların teknolojik yeniliklere açık

¹³⁹ Eriş, a.g.e., s. 165.

¹⁴⁰ İnalçık, Osmanlı ve Avrupa Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri, s. 215-216.

olması Rodos ve Lefkoşe vs güçlü kale surlarının aşılmasında en etkili güç olmuştu. “Efrençiyân” olarak nitelendirilen yabancı bilim insanlarına padişah sarayında özel odalar tahsis edilmişti. Avrupa ile mücadelede asırlık “Hilal Taktiğinin” yerine doğuda İran ve Memlûklüler’e karşı Wagenburg¹⁴¹ taktiğinin uygulanması¹⁴² Osmanlı yönetim zihniyetinin yeniliklere açık olduğunu göstermekteydi.

Kanunî, Devlet-i Âliyye’nin menfaatleri doğrultusunda ittifaklar yaparak dış politikada tek düzelikten ziyade akıl ve pragmatizm bağlamında hareket etmişti. Padişah Charles-Quint tehlikesi karşısında stratejik bir hamle ile Protestanları koruyarak Katolik Mezhebini parçalamıştı. Onun bu hamlesi Avrupa’da devletin geleceği için önemli bir adım olmuştu.¹⁴³ Böyle bir yönetim zihniyeti, etkileşimde bulunduğu Batı dünyası karşısında güçlü olunmasını sağlamıştı. Lakin XVI. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’da meydana gelen değişim ve gelişimlere kayıtsız kalınmasının olumsuzlukları sosyo-ekonomik yapı ile yönetim alanında hissedilmeye başlanmıştı.¹⁴⁴ Değişen dünya düzeninde pasif kalınarak gelişmelere intibak edilememişti. İmparatorluk bünyesinde toprak sistemindeki sorunlar, bürokrasinin re-organize olamayışı ile imparatorluğun yegâne gücünü oluşturan ordunun ciddi sorunlar içinde bulunması,¹⁴⁵ gibi dâhilî sorunlar dış dünyaya karşı kayıtsız kalındığını ve zihniyette reformun yapılamadığını da göstermekteydi.

Sonuç

XVI. yüzyıl Osmanlı yönetim zihniyetinin zirvesi olduğu kadar çözülmenin, bozulmanın yaşandığı bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bu çözülmenin dâhilî nedenleri kadar etkileşimde bulunulan kıta Avrupa’sındaki gelişmeler de etkili olmuştu. Coğrafi keşiflerin sonunda yeni kıtaların madenleri Avrupa’ya getirilip işlenmiş, yeni ticari yollar bulunmuş, matbaanın icadı ile Avrupa’da aydınlanmaya giden kapıyı aralanmıştı. Rönesans ile Antik dönemin eserleri yeniden özümşenerek zamanın ruhuna göre uyarlanmış, bilim, sanat vs. gelişmesine katkı sağlamıştı. Ayrıca silah sanayisindeki gelişmelerin Osmanlı Ordusu

¹⁴¹ Hussit Wagenburg Taktiği: Hareketli bir kale gibi silahlarla donatılmış savaş vagonlarının dairesel olarak düzenlenmesinden oluşan bu yeni taktik... ayrıntılı bilgi için bkz: Halil İnalçık, Osmanlı ve Avrupa, s. 31

¹⁴² İnalçık, Osmanlı ve Avrupa Osmanlı Devleti’nin Avrupa Tarihindeki Yeri, s. 31.

¹⁴³ Öztuna, a.g.e., s. 132.

¹⁴⁴ Yücel, a.g.e., s. 88.

¹⁴⁵ İlber, Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul, 2018, s. 66.

karşısında ciddi direnç göstermesi, Avrupa'nın siyasi yapısının değişerek güçlü krallıkların kurulması gibi gelişmeler gösterilebilir.

Güçlenen ve dönüşüm sürecinde olan kıta Avrupa'sı karşısında Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılda, aydınlanmanın kapısı medreselerin; çağın gereklerine göre yapılandırılmayışı, padişahların buraların ıslahına yönelik buyrultularının görmezden gelinmesi, tekdüze metotlarla sorunların üstesinde gelinmeye çalışılması vs. zihniyette yeniliklere gidilememesinde engel oluşturmuştu. Ayrıca üst bürokrasideki (saray) hizipleşmeler ile iktidar savaşları, yönetimde baş gösteren bidatlar; rüşvet, kan bağı, görevi suistimal vs. ile uzun süren savaşlar sorunların çözümünde köklü yeniliklere gidilememesinde etkili olmuştu. Kurumlardaki bozulma ve çözülmenin nedenlerinin araştırılması hususunda hazırlanan telhislerin geneli; günün sorunlarının çözümünde mazinin uygulamalarından aranması, yönetim zihniyetinin reformist/yenilikçi bir anlayışa sahip olmadığını ortaya koymaktaydı. Batı'nın terakkisi karşısında gelenekçi davranılması; Osmanlılar'ın, değişen ve gelişen dünya düzenine kayıtsız kalındığını göstermekteydi.

Osmanlı'da yönetim zihniyetinin dogmalardan yeniliklere, suistimallerden adalet ve liyakata, müesseselerini zamanın ruhuna göre yeniden yapılandırılıp bürokrasinin ihtiyacı nitelikli ve sadık insanların yetiştirilmesine, değişen ve gelişen dünya düzenindeki gelişmeleri takip edecek konsoloslukların açılmasına değin yenilikleri yapamadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı yönetici zümresi sorunların çözümünde suni tedbirler ile hareket ederek köklü değişimin ve gelişimin öncülüğünü yapamamıştı. Bunun asıl nedeni ise zihni terakkinin Osmanlı yönetici zümresinde olmayışından kaynaklanmıştı.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), 23, h. 61, s. 31, BOA, 23, h. 243, s. 121, BOA, MD 23, h. 731, s. 629.

Kitap ve Makaleler

Acipınar, Mikail, *Osmanlı İmparatorluğu ve Floransa Akdeniz'de Diplomasi, Ticaret ve Korsanlık 1453-1599*, Ankara 2016.

Andrews, Walter G., "Bastırılmış Rönesans", çev. Tansel Güney, Neşir heyeti: Halil İnalçık vd., *Osmanlı Araştırmaları XXV*, İstanbul, 2005.

Arslantürk, Zeki, *Yokuşun Başında Naîma'ya Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, İstanbul 2017.

Akça, Gürsoy, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İktidar*, Konya 2010.

Aydüz, Salim, *Osmanlı Biliminin Öncüleri*, İstanbul 2016.

Bayrak, Alperen, *Osmanlı'nın Kökleri Osman Gazi*, İstanbul 2019.

Bostan, Zeynep, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri II*, Abdülhamid Döneminde Diploması, İstanbul 2021.

Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, (haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar), Ankara 1990.

Cezar, Mustafa, *Levendler*, İstanbul 1965.

Chris, Wickham, *Ortaçağda Avrupa Batı Roma İmparatorluğu'nun Dağılmasından Reformlara Kadar*, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2019.

Cin, Halil, S. Gül Akyılmaz, *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Adana 2000.

Coles, Paul, *Avrupa'da Osmanlı Tesirleri*, (çev. Vecdi Bürün), İstanbul 1975.

Çabuk, Vahid, *Osmanlı Teşkilât ve Siyâset Kültürü*, İstanbul 1966.

Çerçi, Faris, Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kühü'l-Ahbâr'ında II, Selim, III. Murad ve III. Mehmed Devirleri, Kayseri 2000.

Downey, Fairfax, *Kanunî Sultan Süleyman*, (çev. Enis Behiç Koryürek), İstanbul 1975.

Dünden Geleceğe Münevverler Gözüyle Meselelerimiz, C. I, (editör: Metin Eriş), İstanbul 2018.

Emecen, Feridun Mustafa, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul 2009.

Ercilasun, Konuralp, *Türk Tarihinin Çağları*, İstanbul 2020.

Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı'da Birlikte Yaşama Politikası*, İstanbul 2019.

Gökbilgin, M. Tayyib, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyet Tarihine Genel Bakış*, İstanbul 1977.

Gökbilgin, M. Tayyib, *Kanunî Sultan Süleyman*, İstanbul 2019.

İbn Haldun, *Mukaddime*, (haz. Arslan Tekin), İstanbul 2020.

İnalçık, Halil, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, İstanbul 2005.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2006.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (1300-1600), C. I, (çev. Halil Berktaş), İstanbul 2000.

İnalçık, Halil, *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı Devlet, Kanun, Diploması*, İstanbul 2021.

İnalçık, Halil, *Osmanlı ve Avrupa Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri*, İstanbul 2021.

İpşirli, Mehmed, *Osmanlı İlimiyesi*, İstanbul 2021.

Itzkowitz, Norman, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmi Gelenek*, (çev. Akın Öge), İstanbul 2019.

Jenkins, Hester Donaldson, *Kanunî'nin Veziriazamı Pargalı İbrahim Paşa*, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2015.

Jorga, Nicolae, *Fatih Sultan Mehmed*, (çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul 2016.

Türk Tarihi ve Kültürü Üzerine Yeni Araştırmalar, Hazırlayanlar: Selcen Koca ve İsmail Karakoç, Ankara 2021.

Kahraman, Seyit Ali, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Fatih Sultan Mehmed*, İstanbul 2020.

Kaya, Kamil, Meryem Tuna Uysal, "Yöneticilerde Yönetim Zihniyetinin Eyleme Dönüşmesi", *Sosyoloji Konferansları-Istanbul Journal of Sociological Studies*, No: 56, (2017-2), s. 97-115.

Kınalızade Ali Efendi, *İdeal Devlet, İdeal Hükümet, İdeal Cemiyet*, (haz. Fahri Unan), Ankara 2004.

Köprülü, Mehmed Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, IV. Baskı, İstanbul 2019.

Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, (haz. Ali Kemal Aksüt), İstanbul 1939.

Kritovulos, *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, çev. Ari Çokona, İstanbul 2020.

Küçükalp, Derda, *Siyaset Felsefesi*, Bursa 2018.

Lewis, Bernard, *Ortadoğu-İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, Ankara 2017.

Lybber, Albert Howe, *Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi*, çev. Seçkin Cılızoğlu, İstanbul 2011.

Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*, (haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2008.

Miri Shefer-Mossensohn, *Osmanlı'da Bilim Kültürel Yaratı ve Bilgi Alışverişi*, çev. Kübra Oğuz, İstanbul, 2019.

Nagy, Kâldy, *XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Merkezî Yönetimin Başlıca Sorunları*, Tarih Araştırmaları Dergisi, S. 12, 1969.

Nâima, *Tarih-i Nâima*, (çev. Zuhuri Danışman), İstanbul 1967.

Niyazi, Mehmed, *İslâm Devlet Felsefesi*, Ankara 2018.

Nizamül'l-Mülk, *Siyasetname*, Ankara 2009.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2018.

Öztuna, Yılmaz, *Kanunî Sultan Süleyman*, İstanbul 2014.

Osmanlı Modernleşmesi Reform Çağında Çözüm Arayışları, (editör: Ahmet Dönmez), İstanbul 2019.

Osmanlı Devleti'nde Padişah-Sûfî İlişkileri, (editör: Ömer Yılmaz), Ankara 2019.

Osmanlı Diploması Tarihi Kurumları ve Tatbiki, (editör: Mehmed Alaaddin Yalçınkaya ve Uğur Kurtaran), Ankara 2018.

Öz, Mehmed, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı'da Çözüm ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul 2010.

Öz, Mehmed, *Osmanlı Tarihi Üzerine I Kuruluş, Kimlik ve Siyasî Düşünce*, Ankara 2019.

Pîr Mehmed Za'îfi, *Gülşen-i Mülûk Hükümdarlar Bahçesi*, (haz. Vedat Ali Tok), İstanbul 2013.

Refik, Ahmet, *Osmanlı'nın Zafer Sayfaları Sahâif-i Muzafferiyât-ı Osmaniye*, (haz. Yaşar Çalışkan), İstanbul 2018.

Remzi, Özmen, *Türk Devlet Felsefesi*, İstanbul 2019.

Rönesans ve Osmanlı Dünyası, Derleyenler: Anna Contadini, Claire Norton, çev.: Ebru Kılıç, İstanbul, 2015.

Sander, Oral, *Siyasî Tarih İlkçağlardan 1918'e*, XVI. Baskı, İstanbul 2007.

Solnon, Jean-François, *Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa*, çev. Ali Berktaş, İstanbul 2022.

Şakir, Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Maktül Vezirler*, İstanbul 2020.

Şentürk, Hulusi, *Devlet*, İstanbul 2020.

Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Kübera ve Mehekkü'l-Ulemâ*, (haz. Kemal Yavuz), Ankara 1991.

Tafur, Pero, *Pero Tafur Seyahatnamesi*, (çev. Hakan Kılınç9, İstanbul 2016.

Tanilli, Server, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası 16.-17. Yüzyıllar: Kapitalizm ve Dünya*, İstanbul, 2007.

Tilly, Charles, *Avrupa'da Devrimler (1492-1992)*, (çev. Özden Arıkan), İstanbul, 2016.

Uğur, Ahmet, "Âsaf-nâme-i Vezir Lütfi Paşa", *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, C. IV, (1980), s. 243-258.

Uluçay, Çağatay, *Sancaktan Saraya*, (haz. Sabri Koz, Haşim Şahin), İstanbul 2012.

Uzunçarşılı, İsmail. Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1988.

Wiesner, Merry E.–Hansk, *Erken Modern Dönemde Avrupa (1450-1789)*, çev. Hamit Çalışkan, İstanbul, 2021

Yücel, Yaşar, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar Kitâb-i Müstetâb, Kitabu Mesâlih, 'l Müslimîn ve Menâfi'î'l Mü'mînîn, Hırzû'l-Mülûk*, Ankara 1988.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, VII. Baskı, (çev. Ayşegül Çakan), İstanbul 2019.

Yıldırım, Yılmaz, *Osmanlı Modernleşmesi ve Sivil Toplum*, İstanbul 2017.

Yılmaz, Savaş, *Osmanlı Devletinde Bürokrasi ve Tebaa (Kuruluştan XVI. Yüzyıla Kadar)*, Ankara 2021.

Wickham, Chris, *Ortaçağ'da Avrupa: Batı Roma İmparatorluğu'nun Dağılmasından Reformlara Kadar*, İstanbul 2019.

Extended Abstract

Ottoman political structure; It was founded and developed on the administrative, judicial and military structures of the Seljuks, Ilkhanids and Mamluks by owning the heritage of a great civilization. Thus, the Ottoman administrative mentality; It was founded on the Turkish state organization and the Near East state structure. The three main elements in the formation of the Ottoman administrative mentality: 1. The requirements of the Islamic religion 2. The Turkish-Mongolian state tradition 3. The effects of Fatih's seeing himself in the status of "Kayser" with the conquest of Constantinople and the acceptance of this tradition by his successors are seen. The prerequisite for being able to take part in such an administrative structure was the religion of Islam and loyalty to the dynasty. Since the influence of the ulema on the political will (the sultan) was effective at all times, the thoughts of those in the ilmiye class were given importance in the formation of the political structure of the state. The fact that the ulema was controlling even in the use of the customary powers of the sultans was also important in terms of showing the bond between religion and the state. In this respect, in the formation of the political values of the administrative mentality, a religion-oriented mentality was formed. Although the sultans were endowed with customary powers, the religion of Islam had an indisputable power in the functioning of the state and the formation of state policy. In such a balance of power, the sultans had secured their authority with a strong army.

In the emergence of the management mentality of the Ottomans; The adoption of a patrimonial administrative structure was also effective. For this reason, he was the founding leader who had a direct say on the material and spiritual values in the country. For those at the state gate to carry out their duties; one-to-one relationships with loyalty to the founding leader were decisive. A founding staff; The administrative system under the rule of the Ottoman dynasty expanded from the inside out and created administrative staff. In such a state order; in the management mentality of the provincial administrators, whose powers and responsibilities depend on the will of the sultan; Nothing else could be expected other than obeying the religious and customary rules. The powers of the governors who are primarily responsible in the provincial administration are not unlimited in the provinces; The auto controls of these were provided by the *cadi* and the chief registrar appointed by the central government. The *beylerbeyi* could not even appoint a *sancakbeyi* of a lower rank and title. They set up a *divan* in the context of discussing the problems of the provinces, but they could not make fundamental decisions there. Since the *Divan-ı Hümâyûn* was the authority where the problems would be finalized, the door of the *divan* was eroded even in the solution of the smallest problems.

XVI. valid until the second half of the century; Merit, justice and loyalty constituted the main power in the success of the state. Traveller Ogier Ghiselin, who was in the capital during the reign of Suleiman the Magnificent (1555-1560), on Ottoman personnel policy: "Everyone has an office where they are appointed in accordance with their job. The Sultan himself distributes the duties and services to be seen. While doing this, he does not care about the wealth and rank of anyone, and does not think about the fame and influence of the aspirant. He only considers his merits. This is how everyone gets what they deserve, and the offices are filled with people who can handle things. In the Turkish empire, every person has the opportunity to change the conditions in which he was born and to determine his destiny. Those who hold the highest positions under the sultan are usually the sons of the herdsman." In their own country, the traveler said, "Reputation, service and administrative positions among Turks are rewards for talent and virtue. If a person is lazy and dishonest, he will never rise. That's why the Turks succeed in whatever they attempt, and they expand the boundaries of their dominance every day as a dominating race. Our methods are very different. There is no room for virtue with us. Everything is based on birth, and it is only the nobility that paves the way for high positions." He compared the administrative mentality of the Ottoman Empire with the mentality of the contemporary European states, and stated why the Ottoman Empire was a powerful power. Legal; In the state administration, he adopted the understanding of fair administration by rearranging the law code created by Fatih according to the conditions of the day. In addition, he benefited from the thoughts of the scholars of the period in the preparation of the Kanunnâme. The fact that the sultan had a code of laws prepared in accordance with the spirit of the time and benefited from the scholars of the period shows that he used the collective mind, that is, the state mind, more effectively in administration. The reversal of this understanding over time formed the source of the chaos in the Ottoman Empire. XVI. In the second half of the 19th century, developments such as the fact that the rank and file were not given to the people of merit due to the dissolution and corruption of the ancient law, the corruption of justice, the increase of bribery and injustice were among the causes of the turmoil and depression experienced in the Ottoman administrative mentality. The strong administrative structure until this period had been effective in not experiencing significant serious problems in the context of the subject-state. In the same period, developments in Europe; Behind the discovery of the American continent, the flow of precious metals to Europe.